

LORD GEORGE GORDON BYRON

**IFJÚ HAROLD
ZARÁNDOKÚTJA**

**FORDÍTOTTA
HARSÁNYI ZSOLT**

GENIUS KIADÁS

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2015
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5472-24-4 (online)
MEK-14395

TARTALOM

H. Malounak.

Ifjú Harold zárándokútja.

Előszó az első és második énekhez.

Pótlás az előszóhoz.

Janthehoz.

Első ének.

Második ének.

Jegyzetek.

H. Malounak.

E könyvben egy pompás, gazdag dalu
Költő dalolta el fájdalmait.
Te még nem értheted meg, kis Malou,
Mély örvényét e fájó dalnak itt.
Kis lelked még a hajnalban lakik.
És rózsafátyolt hord: a hajnalét.
Hogy tudhatnád, amit furdalva vitt
Egy régi szív: a tompa és alélt,
Kiégett és fanyar titkot, hogy fáj a lét.

Elnézlek, kis leány. E szép szemek,
E tiszta, drága, kéklő csillagok,
Még nem borúsak, nem emlékszenek,
Bennük sejtő, boldog jövő ragyog.
E szép szemeknek mit kívánhatok
Az élettől, mely olyan mostoha?
Mit kívánjak neked szépet, nagyot?
Neked adom e bus könyvet, noha
Még meg sem értheted, - ne értsd is meg soha.

Harsányi Zsolt.

Ifjú Harold zárándokútja.

Verses regény.

1812.

„L’univers est une espèce de livre, dont on n’ a lu que la première page quand on n’ a vu que son pays. J’ en ai feuilleté un assez grand nombre, que j’ai trouvé également mauvaises. Cet examen ne m’a point été infructueux. Je haïssais ma patrie. Toute les impertinences des peuples divers, parmi lesquels j’ai vécu, m’ont réconcilié avec elle. Quand je n’ aurais tiré d’autre bénéfice de mes voyages que celui-là, je n’en regretterais ni les frais, ni les fatigues.”

Le Cosmopolite.

Előszó az első és második énekhez.

A lent következő költemény legnagyobbbrészt ama helyeken született, amelyeket leírni bátorokod. Albániában kezdődött és a Spanyolországra és Portugáliára vonatkozó részek a szerzőnek ez országokban szerzett megfigyeléseiből adódtak össze. Ennyit szükséges lehet megállapítani a leírások helyességének igazolására. A lerajzolni szándékolt tájak Spanyolországban, Portugáliában, Epirusban, Akarnániában és Görögországban vannak. Ez idő szerint itt megáll a költemény: fogadtatása fogja eldönteni, vajjon merheti-e a szerző tovább vezetni olvasóit Iónián és Frigián keresztül a Kelet fővárosába: ez a két ének csupán kísérlet.

Hogy a művet valahogyan közelebb hozza, egy költött alak mutatkozik itt be. Barátaim, akiknek véleménye nekem nagyon értékes, arra hívják fel a figyelmemet, hogy „Ifjú Harold” e költött alakjával azt a gyanút kelthetem, mintha valamely élő személyre céloztam volna: ennek vitatását kérem egyszer s mindenkorra abbahagyni - Harold a képzelet gyermeke, létének az a célja, amit elmondtam. Néhány nagyon jelentéktelen részletben és csupán helyiekben akadhat alap erre a gondolatra, de a lényeges pontokban, remélhetem, hogy egy sincs.

Majdnem fölösleges megemlítenem, hogy az „Ifjú” szó inkább csak mint olyan használatos itt, amely egybehangzóbb a verselésnek azzal a régies módszerével, amelyet igénybe vettem. A „Jó éjszakát” című részre az első ének elején a „Lord Maxwell búcsúja” ihletett, amelyet Mr. Scott jelentetett meg a Border Minstrelsyben.

Az első részben, amely a pyrenaei félszigettel foglalkozik, találkozhatik valami futó hasonlatosság azokkal a különböző költeményekkel, amelyek spanyol tárgyakról jelentek meg, de ez csak esetleges lehet, mint ahogy néhány vonatkozó stanza kivételével az egész költemény a Levantén íródott.

A Spenser-stanza, legsikeresebb költőink egyikéhez híven minden változatosságot megenged. Dr. Beattie a következő megjegyzést teszi erről: „Nemrégén költeményt kezdtem írni Spenser stílusában és versmértékében, amelyben szabad terjeszkedést ígérhetek hajlandóságaimnak és lehetek úgy vidám, mint patétikus, úgy leíró, mint érzelmes, úgy gyengéd, mint gúnyolódó, amilyen hangulat elfog: mert ha nem tévedek, az a versmérték, amelyet igénybe vettem, a költői szerkesztésnek mind e módjait megengedi.”¹ Miután véleményemben ilyen tekintély szilárdított meg a legmagasabb rendű olasz költők egynémelyikének példájával együtt, nem kell bocsánatot kérnem, hogy a következő költeményben hasonló változatosságra bátorokodtam törekedni, megelégtítve azzal, hogy ha a versek nem lesznek sikeresek, a hiba inkább a kivitelben kell hogy legyen, mint a szándékban, melyet Ariosto, Thompson és Beattie használata szentesített.

London, 1812 február.

¹ Beattie levelei.

Pótlás az előszóhoz.

Vártam eddig, amíg majdnem valamennyi folyóiratunk kiosztotta a szokásos adag bírálatot. Kritikájuk általánosságának igazságos voltaival szemben nincs ellenvetésem: nem illenék hozzám pörbe szállni a gyomlálásra vonatkozó csekély felszólításukkal, mikor tisztábbak lettek volna, ha kevésbé gyengédek lettek volna. Ennélfogva külön mindegyiknek meleg köszönetemmel válaszolva elnézéséért, csak egy pontban bátorodom észrevételt tenni. A „bolyongó Ifjú” lényegtelen jellemrajzával szemben jogosan emelt számos kifogás között megállapítottam, hogy ő (akiről számos ellenkező irányú célzás ellenére most is fenntartom, hogy költött személy) az anakronizmuson felül még nagyon lovagiatlan is, hiszen a Lovagok kora a Szerolem, Becsület s a többi kora volt. Nos, a dolog véletlenül úgy áll, hogy a régi jó idők, mikor „l’amour du bon vieux tems, l’amour antique” virágzott, minden lehető századok között a legkicsapongóbbak voltak. Akinek eziránt kétségei volnának, tanulmányozza Sainte-Palaye Passimját és még részletesebben a II. kötet 69. oldalát. A lovagság fogadalmait nem tartották meg jobban, mint bármely más fogadalmakat, a trubadurok dalai nem voltak illedelmesebbek és természetesen sokkal kevésbé voltak kifinomultak, mint Ovidiuséi. A „Cours d’amour, parlemens d’amour, au de courtésie et de gentillesse”-ben több volt a szerelem, mint az udvariasság, vagy nemesség. Lásd Roland-t a Sainte Palaye-val azonos tárgyról. Bármilyen más kifogás emeltetnék ez ellen a nagyon nem szeretetreméltó egyén, Ifjú Harold ellen, eddig a neki tulajdonítottakban tökéletesen lovagias volt - „nem szolgál, hanem templárius lovag”.² Mellesleg szölvá attól tartok, hogy Sir Tristrem és Sir Lancelot sem voltak jobbak, mint amilyenek bizonyára voltak: noha nagyon költői személyiségek és igaz lovagok, de inkább „sans peur,” mint „sans reproche”. Ha a térdszalag-rend intézményének története nem mese, e rend lovagjai számos századokon át hordták egy jelentéktelen emlékezetű Salisbury grófnő jelvényét. Ennyit a lovagiasságról. Burke-nak nincs oka sajnálni, hogy a lovagok ideje letűnt. Ámbár Marie Antoinette volt olyan tiszta, mint legtöbbje azoknak, akiknek tiszteletére lándzsát törtek és lovagokat vetettek le a lóról.

Bayard idejétől le egészen Sir Joseph Banks idejéig (amely régi és modern idők legtisztábbja és legmagasztaltabbja), ennek a megállapításnak kevés kivételét lehetne találni: és attól tartok, egy kis nyomozás megtanítana bennünket, hogy ne sajnáljuk a középkornak ezeket a szörnyű maskarádéit.

És most napvilágra hozom „Ifjú Harold”-ot olyannak, amilyen. Sokkal kellemesebb és bizonyára sokkal könnyebb lett volna egy szeretetreméltó alakot rajzolni. Könnyű lett volna átfesteni a hibáit, többet tétetni és kevesebbet beszéltetni vele, de sohasem szántam példának többre, mint megmutatni, hogy az elme és erkölcsök korai eltévelyedése az elmúlt gyönyörök felett való csömörhöz és újakban való csalódáshoz vezet és hogy egy így alkotott lélekre még a természet szépségei és az utazás ösztönzése se hatnak (a becsvágyat kivéve, amely a legerősebb minden izgalmak között), vagy inkább eltévesztik hatásukat. Ha a költeménnyel még tovább haladtam volna, ez a jellem, hajlamos lévén a zárkózottságra, elmélyült volna, mert az a körvonal, amelyet valaha ki szándékoztam vele tölteni, kevés eltéréssel egy modern Timon, talán egy költői Zelucco rajza volt.

London, 1813.

² The Rovers, or the Double Arrangement.

Janthehoz.¹

Valóságban, vagy képzeletben hozzád
Nem láttam foghatót. Sem utamon,
- Bár voltak győzhetetlenül szép orcák, -
Sem oly játékos, tűnő álmokon,
Mikor vágyam valónak álmodom.
Megláttalak, s rajzolni ezt a szép,
Mindig más képet már nem szándokom:
Ki lát, annak szavam nem vón' elég,
S ki téged néz, mi más nyelvet figyelne még?

Ifjúságod ígéretét beváltva
Jövőd maradna bár, mint a jelen:
Lélekben szüzi tűz és arcban drága.
Földön járó, szárnyatlan szerelem,
Jószivü, tul minden reményeken!
Ki most oly gyengéd gondokkal nevel,
Jövő szivárványát kétségtelen
Növekvő bájadban fedezte fel,
Melynek színében a bú gyorsan oszlik el.

Ó Napnyugotnak ifju Perije!
Mily jó, hogy kétszer oly idős vagyok.
Nyugton nézhet szemem tekintete.
Hogy pirkadó szépséged mint ragyog.
Jó, hogy nem érem már meg alkonyod,
Még jobb, hogy mig fájnak ifjabb szivek,
Én elkerülöm azt a bánatot,
Mit elszenved mindenki majd, kinek
Lelkét, ha boldog is, szuró kin ejti meg.

Ó vesd e lapra gazella-szemed,
Mely villog bátran s fél szemérmesen.
Kit nem néz, azt épp ezzel fogja meg,
És megvakítja azt, akin pihen.
Versemnek oly mosolyt adj, mit nekem
Nem adnál, ha más lennék, mint barát.
Ne kérdd: ily ifju lénynek mért teszem
Kicsiny lábához lantomnak szavát.
Csokromba hadd szedem liljom-lényed havát.

Versemmel így majd összeforr neved.
Majdan Harold könyvét lapozva fel,
Először Janthét látják hiv szemek,
S épp úgy utólszor őt felejtik el.
Ha nem leszek, a multból majd kikel
E könyv, s szép ujjad megpihen művén
Annak, ki most köszönt. Csak ennyi kell,
Emlékemül csak ezt remélem én,
Bár többet kérhet még Barátság, mint Remény.

ELSŐ ÉNEK.

I.

Akit Hellászba tett a képzelet,
Muhsám! Költők formálta égi lény!
Azóta annyi dal volt szégyened:
Szent halmodról dallal nem hivlak én.
Ott jártam híres csermelyed helyén,
Szállt sóhajom a delphi sir felett,²
Hol víz csobog csak és a csend szerény;
Nem riasztám a bús Kilenceket,
Hogy méltassák e dalt, csekélyke versemet.

II.

Volt Albionban rég egy ifjuság,
Amely erényekben nem lelt gyönyört.
Napját tették boros, vadult tusák,
Zajuk az Éj alvó fülébe tört.
Egy ily gonosz fickót hordott a föld:
Rossz mámoroknak adta át magát,
Kevés dolog volt, melyben kedve tölt,
Csak kéjelgő nép és paráznság,
Szedett-vedett ivók, nagyhangu társaság.

III.

Ifju Haroldnak hívták. Más nevét
S családját jobb itt meg nem mondanom.
Dicső család volt, - ez talán elég, -
S előkelő nagy név volt egykoron.
De hogyha méltatlan sarj van soron,
A legdicsőbb név is foltos leszen:
A hant megül az ősi sirokon,
S hitványságot szép tetté nem teszen
Dal, próza, - szóljon bár virágos-mézesen.

IV.

Akár a légy, hogy muljon az idő,
Harold egy nap delén sütkérezett,
És még azon nap - nem gondolta ő -
Milyen betegség vet reá kezét.
Az alkonyat még el sem érkezett,
Egyszerre kórt érzett, nagyon nagyot:
Csömört, teljest és végsőt érzett.

Utált szülötte-földje, hol lakott
Klastrom celláinál sivárabbnak hatott.

V.

A Bűn nagy útvesztőjét járta meg
S vezeklés nélkül vétett szüntelen.
Sokat sóhajtott: egyet szeretett,
De ezt meg nem nyerhette. Mindenén,
Mi szüz és tiszta, csókja szinte szenny
Volt csak. S a lányhoz kegyes volt az ég:
Elhagyta könnyebb nőkért hűtelen
Harold, tovább pusztítva mindenét.
Csend, házi boldogság nem vonzották szívét.

VI.

És most csömört érzett ifju Harold,
Itt hagyni vágyott részeg asztalát.
A fojtott könny már-már arcára folyt,
De büszkesége uj erőt talált.
Busan tűnődve járt órákon át,
S hogy messzi utra kél: határozott,
Forró vidéken lát sok uj hazát;
Bajt óhajtott, mert kéjben kárhozott,
A poklok se rossz, ha ez megváltozott.

VII.

Szülőházától megvált így tehát.
Hatalmas, méltóságos épület
Volt ez; bár vén, de rendületlen állt,
Ó bolthajtások birták terhüket.
Egykor klastrom tán, most fertőztetett:
Ahol hajdan fészket rakott a Hit,
Vigan dalolt most céda lánycsereg,
S rémlett: megint szent nép fog lakni itt,
Ha elhisszük a ház avult emlékeit.

VIII.

Sokszor őrvölgő jókedv idején
Kin villant át az Ifju homlokán,
Mint hogyha ott benn megcsalt szenvedély,
Vagy gyilkos bosszu állna lest talán.
Nem látták, nem bánták egyáltalán,
Mert szive nem volt nyílt, baráti szív.

Mely enyhül a panaszkodás után,
Mely jóbarátot megbeszélni hiv,
Ha nagy baj fogta el, mellyel hiába viv.

IX.

Őt nem szerették, bár mindenfelől
Hívott házába jött-ment cimborát.
Ismerte mind: üres volt mind belől,
Hizelkedtek s itták ingyen borát.
Egy sem szerette, - női sem. De, hát
A nő csak módnak, pompának örül.
Hol ez van, Eros érzi jól magát,
A nő, mint lepke, száll a fény körül,
S Mammon röhög, hol a Szeráf könnyet törül.

X.

Volt édesanyja is. De mostan őt
Bucsuzni nem kereste fel Harold,
Hugát sem hívta indulás előtt,
Midőn a válás végső perce volt.
Ha volt barátja, egyiknek se szólt
De ó, keménységből nem tette ezt;
Pár kedves dolgunkhoz ragaszkodók
Tudjuk: bucsuzni fáj csak és epeszt,
A sziv nem enyhül, sőt százszorta fájni kezd.

XI.

Szülőházát, öröklött földjeit,
S kiket kedvelt, az estélyek hamis,
Hóujju, kékszemü kis hölgyeit,
Kik megzavartak vón egy szentet is,
Akikre mindig volt étvágya friss,
Az óborokkal telt sok serleget,
A fényüzést, - elhagyta mind egy kis
Sóhajtás nélkül, hogy habok felett
Elérjen messzi lent pogány vidékeket.

XII.

A könnyü szél telt vásznakat fuvallt,
Mintegy vigan, hogy viszi innen őt.
Homályosult a hószin sziklapart,
Végül eltűnt a pillantás előtt.
S ha elfogá a kalandkeresőt

A megbánás, a lelkén megrekedt
A bánat csendes gondolatja, sőt
Egy jajt se szólt; míg ült és könnyezett
A többi és jajuk a zord árban veszett.

XIII.

De hogy a nap a tengerben leszállt,
Hárfáját fogta, melyen ugy szokott
Pengetni rögtönzött melódiát,
Ha tudta, hogy nincsenek mások ott.
A kéz a húrokon hangot fogott,
Az alkonyatban búcsut pengetett,
A szárnyaló hajót vitték habok,
S amig a part mind messzebbé veszett,
A tengernek dalolt bucsúüdvözetet.

Szülőházám, jó éjszakát,
Mely tűnsz a kék vizen,
Szélvész süvölt, sirály kiált,
A hullám nem pihen.
Tul tengeren leszállt a fény,
Megyünk utána hát,
Őt s tégedet köszöntlek én,
Hazám, jó éjszakát.

Pár óra s újra kél a nap
A reggelt szülni meg;
Köszöntöm a hullámokat
S nem szülőföldemet.
A régi jó ház gyászban él,
Sivár a bus magány,
Falán a gyom s a gaz kikél,
Ajtón szüköl kutyám.

„Kis apródom, jöjj csak, hahó,
Mért sírsz, mit keseregsz?
A hullámtól félsz, kis bohó,
A szélvéstől remegsz?
Töröld le fájó könnyedet,
Hajónk erős és friss,
Gyorsabban nem repül neked
A legjobb sólyom is.”

„Fütyölhet szél, dagadhat ár,
Nem félek én, uram,
De nem csodálok, ugyebár:
Szivem vigasztalan.
Elhagyva jó apám, anyám,
Én eljöttem hazúl,
S kívülök senkim nincs, csupán
Te és ott fenn az Úr.”

„Buzgó áldást adott apám,
S búval nem kérkedett.
De mennyit sóhajt még anyám,
Mig visszatérhetek.” -
„A gyászod értem, jó fiam,
Ne mondd tovább, elég.
Ha lelkem tiszta vón, magam
Is könnyet ejtenék.”

„Derék hajósom, jöszte. Lám,
Arcod sápadni kezd.
Frank ellenségtől félsz talán?
A hullámvész ijeszt?” -
„Hát féltem én már valaha?
Erős vagyok, tudod.
De sápad arcom színe, ha
Páromra gondolok.”

„A tónál laknak földeden
Nőm s fiaim. Vajon
Mit szól, ha kérdik kedvesen,
Hogy apjuk hol vagyon.” -
„Bizony, van búdnak jó oka,
Ne szólj, elismerem.
De én vigan szállok tova,
A kedvem jó nekem.”

Sokat ki adna feleség,
Vagy kedves könnyire?
Hisz könnyező szelid szemét
Hamar más törli le.
Mit nékem tünt csók, régi kincs,
Veszélyt ígérő táj:
Csak az busit, hogy semmi nincs,
Mitől elválni fáj.

A víz felett, az ég alatt
Lelkem árván maradt.
Miért sirassak másokat?
Más engem nem sirat.
Most még vonít szegény kutyám,
De elfelejt hamar,
Mástól kap enni és talán
Még a lábamba mar.

Veled, hajóm, gyorsan futok.
Ahol hab habra kel.
Ne bánd, mily föld felé jutok,
Csak innen jussak el.
Üdv, kék hullám! Ha útam
Megtettem rajtad át,
Jöjjön barlang és sivatag.
Hazám, jó éjszakát.

XIV.

Száll, száll hajója. Eltűnt már a föld.
Biscaya zugó öblén zord a szél.
Ötödnap végre új ország köszönt,
S az útasoknak lelke újra él.
Néző előtt a Cintra csúcsa kél,
A mélyben ott a Tajo folydogál.
(Aranykincséről vén írás regél.)
A révkalauz a fedélzetre száll
S visz dus partok között, hol néhány pór kaszál.

XV.

Mily kedves látvány nézni, Istenem,
A százszor áldott gazdag földeket,
A fán mily illatos gyümölcs terem,
Mily szép kilátás a dombok felett.
Isten művét rontják az emberek,
De Ő rettentő büntetést bocsát
Mindarra, ki parancsát szegte meg:
Lesujt s a gall föld sáska zsarnokát
Mint irtó ellenét, elveszti a világ.

XVI.

Mily bájakat tár Lisszabon eléd!
A képe ring a szép, nemes vizen,
Hol szinaranyt sejditnek a regék,
Hol most száz dús hajó fut sebtiben,
Mióta Albion segíti, nem
Hagyván magán a lúzi nemzetet,
Mely rátartós, amellet esztelen,
Utálja s nyalja a kemény kezét:
A zordon gall nagyúr haragjától remeg.

XVII.

De hogyha látod a várost közel
Mely messziről oly égien ragyog,
Sok minden közt kétségbeeshetel,
Mit távolról szemed nem láthatott.
Palota, kunyhó szennyekkel rakott,
Piszokban nő kócos, szurtos lakó;
Szegénynek, gazdagnak nincs gondja sok
Mosott ruhára, tiszta ingre. Ó,
Mind szembeteg. Nekik így a piszokba jó.

XVIII.

Szánalmas páriák; földjük csodás.
Ezeknek adsz, Természet, ily hazát?
A Cintra édenkertje ó mi más,
Ha nézzük hegy s völgy útvesztőin át.
Mely toll az, mely bár gyöngé képet ad
Arról, mit itten végiglát a szem,
Miközben borzasztóbb dolgokba lát,
Mint mikről vallást olyan rémesen
A poklok ajtaján belépett bárd teszen?

XIX.

Klastrommal ékes csúcsok bús foka,
Vén paratölgyek árokszéleken,
A nap hevétől barnuló moha,
Sötét mélységek, hol bús gally terem,
A síma víz gyengéd azúrja lenn,
A zöldet is bearanyló sugár,
Az ér, mely futva fut le szirteken,
Fenn szőlőkert, lenn füzes a határ,
E kép hatalmas, szép és egy: százféle bár.

XX.

Lankán kanyargó út magasra visz,
Ahol gyönyörködően meg-megállsz,
S eléred fenn az új szépséget is:
„Bünhödés” néven áll a zárdaház.³
Ereklyét őrző vén barátja száz
Kalandos, érdekes dolgot mesél:
Itt bünhödtek gazok. S ott lenn a gyász
Barlangban élt Honór, a hitvezér,
Mennyet remélve, ha a földön Poklot él.

XXI.

Amint a szirten feljebb hág az út,
Látsz durván rótt keresztet. Ne hidd
Buzgó ajándokoknak vérbefúlt
Gaztettek óriás emlékeit,
Sok hörgő áldozat öntötte itt
Vérét borzasztó, gyilkos kés alatt.
Helyén egy-egy kereszt emelkedik.
Ösvényen, erdőn száz meg száz maradt.
Törvény nem véd meg itt, ha nem véded magad.⁴

XXII.

Áll völgy ölén vagy a hegyoldalon
Több ház, melyben hajdan király is élt.
Most vadvirág virúl a romfalon,
De fényük még romokban is kísért.
Ott tornyok: palota tárul eléd.
Itt élt az angol nábob, dús Vathek,⁵
Nem tudva, mikor pénzét szórta szét,
Hogy míg a Kincs hangos nagyúr lehet,
Bölcs Béke únja a kiáltó élveket.

XXIII.

Itt szőtted újabb kéjek terveit,
Lakván örökszép bérc-sorok tövéen.
De most mint hogyha átok járna itt:
Mint rólad, házadról eltűnt a fény.
Magas gyomtól zárul el a sövény;
Elárvult termék, tárt ajtók előtt
Újabb megismerésül, mily szegény
Kis örömök a Lenn elérhetők:
Mind elmossák mohó árjukkal az idők.

XXIV.

A gyászbékét e csarnok szülte,⁶ ó,
Ez szülte a brit nemzet szégyenét.
Csörgősapkás bosszantó kis manó
S nem diadémos. Polcán ül. Be szép
A pergamentruhája! Lóg pecsét
És függelék az oldalán, melyet
Ős, nagy lovagnevek s egyéb derék
Aláírások ékesítenek.
A rém rájuk mutat s a lelkéből nevet.

XXV.

Konvenció ez a kicsiny kobold,
Mely itt gyalázott meg jó hősöket,
Megbabonázva agyukat (ha volt),
S lesújtva már ujjongó részüket.
A győztes tollát Vakság fogta meg,
Csel hozta vissza, mit vesztett a kard.
Nagyok, babért hiába nyertetek!
Jaj a győztesnek! Itt a diadalt
Teljén alázta meg a luzitáni part.

XXVI.

Hogy együtt ültek itt e zord urak,
A Cintra szóra rosszul lesz a hon,
Boltján a polgár dúlt haragra kap,
S ha tudna, hát pirúlna is nagyon.
Utókorunk mit szól ehhez vajjon?
Népünk s más népek ne kacagjanak
E számos, hírtül részeg bajnokon,
Ki megbukott, de része ámulat?
A Gúny száz éven át gúnyolva rámutat!

XXVII.

Menvén a bérceken egymagán, Harold
Igy tünődött. Bár itt a táj mesés,
Vágyott tovább már. Röpkébb szive volt,
Mint fönn a fecske. Bölcs Elmélkedés
Gyakorta fogta el s elmélyedés
Olykor már lelkének sajátja lett,
Megútáltatta véle tiszta Ész
A csúnyán elszórt ifju éveket,
De a valóra még szeme fájón meredt.

XXVIII.

Csak lóra, lóra! Bármilyen szép a táj,
S lelkét üdíti békésen, csak el!
El tünődéstől, mindentől, mi fáj!
De most nem rossz lány és nem labda kell.
Előre! Nincs még cél állítva fel,
Ahol zarándokútján megpihen.
Tünjön sok tarka táj! A dúlt kebel
Rohan s még nem lel otthont semmiben.
Igy megnyugszik. S ha nem: tapasztalt bölcs leszen.

XXIX.

De Mafra ez. Megállj egy percre csak.
A portugál királyné itt lakott.
Itt udvar s egyház váltva volt divat,
Dőzsölt a nép s miséket hallgatott:
Lordocskák s rosszul választott papok!
A szajha itt dómot emeltetett,⁷
Mely bűnös emlékére fényt ragyog,
Felejtetvén a vért, mit öntetett,
S térdelsz a Disz előtt, mely gyakran bünt szeret.

XXX.

Gyümölcsterhes völgy, sok bájos orom,
(Ezek táplálnak szabad nemzetet!)
Kéj futja át szemünket láttukon,
Harold utja sok szép helyen vezet.
A henyélő, az hajsztát emleget:
„A lány karosszékből kikelni? Mért?
Megjárni fárasztó mérföldeket?”
Ó, kárpótol a lég itt mindenért,
Oly édes, mit tunya Veszteglés meg nem ért.

XXXI.

A dombsor messze elkopárodik,
S jönnek simább völgyek lankái már,
Aztán véghetlen messzi, messzi sik,
Ameddig szem lát: a spanyol határ.
A pásztor ott nyáját vigyázva jár,
Amelynek gyapja híres, drága cikk.
Fegyverrel védi a juhász. Sovár
Az ellen, mely e földre éhezik.
Mindent kell védni, vagy Rabság következik.

XXXII.

Hol hispán és lúz föld ér össze, lám,
Mit gondolsz, mely határt ad a vidék?
A Tajo büszke árja kél talán
A két királyné közé? Vagy sötét
Sierrák zord gögje választja szét?
Kinai fal, mely kőből rakva van?
Sem válaszfal, sem zordon Pyrenék,
Sem sziklasor, sem hömpölygő folyam:
A két országnak itt egyéb határa van.

XXXIII.

Köztük ezüst vizecske folydogál.
Számára éppen csak hogy név kerül,
Bár partjain két oldalt két hon áll.
Botjára dülő pásztor tétlenül
Fodros habokba néz. Békétlenül
Ádáz két nép közt békés a patak.
Hispán s lúz pór egyként kevély belül,
De a hispán paraszt úgy tartja csak,
Hogy aljasok között a lúz legaljasabb.⁸

XXXIV.

De ott már a határhullámokat
A Guadiana sodra falja fel,
Sötét, zugó folyam, melyről sokat
Dalolnak vén dalok. A mór dühvel
Itt állt ki a nemes Lovag-kebel,
Mind talpig páncélingben vértések.
S a mór megállt itt, együtt bukva el
Turbán s kereszt a véres ár felett,
Mit fuldokló tömeg medrén is tulvetett.

XXXV.

Hispania! Regényes, drága föld!
Hol zászlód, melyet vitt Pelagio,
Midőn Julian mór haddal betört,⁹
S gót vérrel telt meg annyi gyors folyó?
Hová lett annyi véres lobogó,
Mit néped győzelemre lengetett
S a rablókat kiűzte? Ragyogó
Volt a kereszt, a félhold engedett
És Afrikában lett siró nő rengeteg.

XXXVI.

Nem ezt ünnepli minden régi dal?
A hős emléket, jaj, csak így arat.
Nem emlékmű gránitkockáival:
Parasztok sóhajával fennmarad.
Ó Góg! Ne égre nézz, nézd meg magad.
A Nagy a versben is örökre lesz,
A te neved emlékkövön se nagy,
A Hagyomány épp hogy nyelvére vesz,
Ha nincs már Hízélgés s Clio fel nem jegyez.

XXXVII.

Ébredjetek, hispánok! Talpra! Fel!
A hős Lovagkor szól s elétek áll.
De most nem szomjazó láncsát emel
S piros sisaktollát nem rázza. Száll
A lángoló villámban, rátalál
A hősi kedv az ágyutorkokon,
Ott dörghi: „Rajta!” Nincs tán hangja már,
Mint Andalúziában egykoron,
Midőn hangzott dala a harcos partokon?

XXXVIII.

Csitt, halljátok? A félelmes paták.
Pogányokkal a dúló harc rivall.
A gőzölgő kard sújt, de hős halált
Hal sok testvérték is, szablyaival
Az ellen közé hullva. Tüzvihar
Csap fel pusztítva. És hegyek között
Minden mezőn a hősök ezre hal,
Kenes lehű orkán halált hörög,
Népek pusztulnak el, szilaj harc hömpölyög.

XXXIX.

A bércezen áll az óriás Halál,
És vérvörös hajára tűz a nap.
Kezében izzó Kartács, mely talál,
És perzselő szemétől lángra kap
Minden: nézése erre-arra csap.
Vaslábánál a Pusztulás mered,
S les, hogy mi történt. Mert e mai nap
Itt összecsap három nagy hadsereg.
Oltárán öntve szét a vért, mit úgy szeret.

XL.

Szép látvány nézni így a harc előtt
(Ha nincs testvéred, vagy barátod itt)
Százféle hímmel díszes kardkötőt,
Sok fegyvert, melyre napsugár esik.
Mily pompás ágyuk bömbölnek! Nekik,
Csikorgó torkuknak ma préda jár.
Sok hős indul, kevés győz; bér pedig
Nem is reájuk, mert a Sirra vár,
S a boldog Vész alig hogy tud számlálni már.

XLI.

Három vig zászló halni megjelent,
Imát a lélek három nyelven ont,
S ez a három győzni vágyókat jelent,
Frankhont, Hispániát és Albiont:
Ellenség, áldozat s a jó bolond,
Ki másért vért ad s mindig ingyen ad.
Harcos, nem tudsz otthon meghalni, mondd?
Mért jössz táplálni itt a varjakat?
S vérrel trágyázni a vitás határokat?

XLII.

A harcos itt rohad dicsően el,
„Dicsővé” lesz a gyeplő, hogyha hant.
Hiú beszéd! Eszköz e sok kebel,
Mit ezrével rúg félre egy kaland
Miatt a zsarnok, hogyha ott alant
Útjában áll. S miért? Egy álmért.
Bármit tesz is, meg nem dicséri lant,
Jogos sajátjának egy tenyérrel tért
Se mondhat s por lesz ő is, hogyha véget ért.

XLIII.

Ó Albuera, gyászos messzi sík!
Az utas, ha poroszkált téreden,
Hogy tudta volna, mily hamar esik
A büszkeség füvedre véresen?
Nyugodjanak! Álmukra ír legyen
A harci bér, a gyász. S míg felhörög
Új öldöklés egy új vezérleten,
Neved legyen, mely ámult nép között
Szótlán dalolja, hogy a pusztulás örök.

XLIV.

Elég a sintérekéről! Csak tovább
Játsszák el hirért mások életét.
Hir el nem küldi tőlük a Halált,
Ha életük más ezret is megért.
Azok szolgáltak bús, de tiszta célt
Kik földjükért zsoldban meghaltanak,
Hagyván élőknél honuk szégyenét,
Hogy belső harcokban villongjanak,
Vagy megszükkült honuk földjén raboljanak.

XLV.

Harold gyorsan fordul és arra tart
Hol még igátlanul Sevilla áll,
Lábát a rabló még, bármint akart,
Nem tette még be; ám idetalál
S szennyet tipor a szép házakra. Száll
A végzet már s a küzdés ellene
Hiú, midőn jön a sovár Halál,
Másképp Trójának állni kellene,
S Jog ülne diadalt, nem a Vér szelleme.

XLVI.

Nem várván a sötét ítéletet,
Itt áll a dinom-dánom és a dal,
Példátlan vígadás mulat, nevet,
A vándor honfigyászt seholyse hall.
Nem harci kürt, szerelmi síp rivall,
A Mámor fogva tartja hiveit,
A város éje rossz gyönyört sugall,
S a Kéjvágy görcsösen kapaszkodik
Dülő falakba a végső lehelletig.

XLVII.

Nem így a pór. Félőn néz szerteszét
Az asszonyával és vackán remeg,
Hogy perzselődni látja szöllejét,
Ha forró harci gőz lehelte meg.
A fandangóra vígan nem pereg
Csillagfényű estén a Kasztanyét.
Ha értenétek ezt, nagy emberek,
Széttörnétek Dicsvágytok börtönét,
Némulna dob, s minden boldog lehetne még.

XLVIII.

Az úton csengős, vig hajcsársereg
Hajdan kedvvel köszöntött. Ám szegény
Hogy vígadjon, s csókot, szerelmeket
Hogy énekeljen máli helyzetén?
„Viva el Rey!”¹⁰ - rágyújt s a dal felén
Szidja Godoyt s a felszarvalt királyt,
A percet, melyben Godoy termetén
A felséges nő nézése megállt,
S az árulás bünös vágyán utat talált.

XLIX.

Földjét a siknak, melynek peremét
Mór tornyokkal rakott szirtek szegik,
Sok patkónyom sebezte fel. Sötét,
Perzselt gyepfoltok azt mesélgetik,
Hogy súlyos vendéglátás járta itt:
Az őrtüz itt égett, s a pórsereg
Itten tiprá a sárkány fészkeket.
A pór büszkén mutatja e teret
S az untalan gazdát cserélő bérceket.

L.

Az ösvény mentén szemközt bárki jő,
Piros jelvényt hord mindenik kalap.¹¹
Erről tudod, hogy milyen párti ő.
És annak jaj, ki ennek meg nem ad
Nyilvánosan mindent, mi hódolat.
A gyorsan járó kést jó kéz feni,
S mély gyászban látnók most a gallokat,
Ha köntösöknek rejtett törei
Kard s ágyu ellen is tudnának küzdeni.

LI.

Morena csucsait lépten-nyomon
Erődítés vas súlya terheli.
Ameddig csak szem lát, a zord orom
Falszöglettel, haubiccal van teli,
Oromfal, mély vízzel telt várbeli
Árok, csapat, őrházi silbakok,
Sziklába vájt lőporraktár, deli
Lovak, piramisként¹² rakott
Golyók, égő kanóc, - mind tettet vár, nagyot.

LII.

De ő, ki egy szemrebbenésivel
Döntött le annyi gyengébb zsarnokot,
Még vár, amíg megint ostort emel.
Pihenni méltóztat. De itt robog
Majd sok vad légiója. Bukni fog
A Napnyugat megmenthetetlenül.
Hispania! Véres lesz nagy napod.
Midőn a gall Keselyű felrepül,
S Hades kezére oly sok jó fiad kerül.

LIII.

Azért hal meg sok büszke ifju hát,
Hogy a dagadt főt megnövelje még?
Nincs választás, csak sir, vagy szolgaság?
Halott Spanyolhon, vagy rabló herék?
Az ő bálványa, a vad Nyerseség,
Dönt? S a könnyörgést sem hallgatja meg?
Elszánt Bátorság, bölcs Tanács, derék
Tapasztalat, honféltő Hevület,
Ifju tűz, férfi-szív hiába küzdtenek?

LIV.

Ezért akasztja szép Hispánia
Fűzfára a lehúrozott gitárt,
Ezért kellett törrel kiállnia,
Harcot dalolni s nézni a csatát?
Egy sebhely rémülettel járta át,
Bagoly szavátul félt, - most szertelen,
Rontó hadakra, fegyverekre lát,
Szétnéz s a még meleg halotthegyen,
Hol Mars is félve járt, Minervaként megyen.

LV.

Kik majd csodáljátok történetét,
Békében ismertétek volna őt,
Szemét, mely éj-fátylánál feketébb,
Hangját, a könnyen, vigan csendülőt,
Csodás haját s tündéri módra nőtt
Alakját! Mostan nem hinnétek ám
Gorgói mosolyát a Vész előtt
Vén Saragosa haddal telt fokán
A Győzelem szörnyű, véres vadászatán.

LVI.

Kedvese meghal - nem ont könnyeket,
Vezére elhull - ő helyére jő;
Serege hátrál - ő fordítja meg.
Most fut a Gall, - s az élen üldöz ő!
A kedves árnyát így engesztelő,
A holt vezért így bosszuló, a had
Vesztett hitét így újra meglelő.
Van még ilyen leány, a gallokat
Ki nő létére így üzné a vár alatt?¹³

LVII.

Ám a spanyol nő mégsem amazon.
Ő édes szenvedélyek asszonya.
Bár harcosokkal egy sorban vagyon
S a hadvéstől sem retten meg soha,
A gerle ez, mely jól tud csipni, ha
Párját goromba kéz érinti meg.
Erőben, bájbán több ő, mint buta
Nyelvükről híres más nők. Meglehet,
Hogy szépek. Ő is szép, de lelke nemesebb.

LVIII.

Jeléül annak, mily gyöngéd az áll,
Ujjal gödröcskét formált rá a kéz,¹⁴
És kész a csók fészke, drága szája,
Hogy csókjából csak érdemelve kérje.
Tekintetében mennyi szenvedély!
Arcára Phoebus csókja sem vetett
Szeplőt, sőt simább tőle, mint a tej,
Ez arcszín párját meg nem lelheted
Fenn Északon. Azok tompák, erőtlének.

LIX.

Ti háremek, te annyit énekelt
Hon, hol most én is ajzom húromat¹⁵
Dicsérni a távol szépségeket,
Kiket az érzéketlen sem tagad,
Hasonlítsátok hát e hurikat,
E széltől is féltett szép nőket itt
Hiszán nőkhöz! Mit prófétátok ad,
A paradicsom ott van! A szelid
Angyalok éjszemén az üdv ottan telik.

LX.

Parnassus! Melyet most nem álmodás
Révült szemével, nem költött dalok
Tájképében, de hófödött csodás
Bérce, vad pompában, szülőhonod
Felhőin át előttem láthatok,¹⁶
Csodálod-e, ha így éneklek én?
Echódat én, szerény zarándokod,
Lantommal boldogan kísértem,
Bár rólad már nem int egy Múza sem felém.

LXI.

Álmodtam gyakran csúcsodról, amely
Legistenibb ősz mondákat jelent,
S most szemtől-szembe láthatlak, de hej,
Szégyelve gyenge hangomat. Mihent
Költőidről emlékezem, a szent
Érzéstől reszketően letérdelek,
És nem kelek fel és lantom se zeng,
Csak bámulom fehér felhőidet
Csendben, nagy boldogan, hogy ezt látnom lehet.

LXII.

Nagy költőknél, kiket sors szegezett
Távol honokba, boldogabb vagyok.
Ne ihlessen meg szentelt sirhelyed,
Mit ők álmodnak, ám én láthatok?
Apollónak grottája elhagyott,
És Múzsáknak sem vagy, csak sirja már,
De lelkük még itt leng, a szélben ott
Sohajt, barlangban elhalkulva vár,
S zengő hullámokon tündén szökellve jár.

LXIII.

Rólad később. - A mondókám megállt,
Megálltam itt, hogy hódoljak neked,
Feledve hispán hont, lányát, fiát,
Szabad lelkeknek szent sorsát, - s lehet,
Hogy nem könny nélkül üdvözöltelek.
Most térjünk vissza. Ám hadd vinnem el
Szent halmod emlékét: egy levelet
Daphné örök növényéből; s ha kell,
Az ihletem ne hagyd hiúnak tűnni fel.

LXIV.

Bizony, Göröghon fénykorán se járt,
Te szent bérc, lábodnál szebb lánysereg, -
S midőn papnője Pythia dalát
Oly égi tűzzel csendítette meg,
Szerelmi dalra ihletőbbeket
Spanyol nőknél Delphi sem láthatott.
Feléjük édes vágyak lengenek.
Dicsőség multán is szép gyepfadok
Sok görög berke mért nem nékik adatott?

LXV.

Kevély Sevilla szép. Rang, kor,¹⁷ vagyon
Terén e hon vele büszkélkedik.
Ám Cadizt, mely messzibb parton vagyon,
Gyanús, de édesebb szók érhetik.
Ó Bűn! Mily jók és lágyak kéjeid!
Azzal, hogy őt el nem bűvölheted,
Ha pezsg az ifju vér, ki kérkedik?
Báj-hidra vagy, mely kísértőn nevet,
S százféle képet ölt, ki amilyet szeret.

LXVI.

A Vénusznál is hódítóbb Idő
Elnyelte Paphost. És kutattanak
A kéjek uj, meleg hont, Erre ő,
Ki hű csupán e tengerhez maradt,
Itt állt meg és e sok fehér falat
Uj kegyhelyéül itt jelölte ki.
Egy meghatározott oltárt nem ad:
Ezernyi fényes oltár áll neki,
Mely ritusát örök lángokkal hirdeti.

LXVII.

Reggeltől estig, s míg a Reggel a
Vig dőzsölőkre elpirulva néz,
Dal zeng, és leng a füzérek sora,
És száz uj tréfa uj ötletre kész.
A Regg aludni küldi a merész
Kéjt, ám a dínom-dánom meg nem áll.
Az áhitat helyén már száll nehéz
Füstjével a tömjén, de áll a bál,
S a hő imák közé csók csattanása száll.

LXVIII.

S az áldottan nyugvó vasárnapot
Keresztények hogy ünneplik meg itt?
Elmondom. Hallga! Nem halljátok? Ott
Királyi állat bög. Beléhasít
A banderilla. Döfvén szarvait,
Ló és lovas vérét zihálja szét.
Zugó aréna tombol és vadit:
Még vért és még belet! S látván a vért
A női nem se fél s nem húnyja be szemét.

LXIX.

Hetednap, ó mily kedves ünnep ez.
E szent napot, London, te ismered:
Kinyalt polgár, mosdott mester, füles
Inas vesz ekkor friss lélegzetet.
Gigek, hintók, batárok lejtene
Külvárosok szegény utcáin át
Hampstead, Brentford, Harrow felé menet,
Mig egy-egy ló erőtlenséggel kiállt,
S a gyalogos paraszt tréfásan rákiált.

LXX.

Ez kedvesével Themsén csolnakáz,
Az inkább biztos kőúton siet,
Ez Warebe megy, az a Richmondra mász,
Mást Highgate vonz. Okát ha kérditek,
Bojótí árnyak,¹⁸ ezt megértitek:
Nők s férfiak hódolva tisztelik
Az ünnepélyes kürtszót, mely rideg
Átkot szór rájuk. S míg kedvük telik
Az átokban, isznak s táncolnak reggelig.

LXXI.

Mind e mulatság más, mint a tiéd,
Szép Cadiz, mely itt állsz, kék viz felett.
Midőn reggel kilencet üt, a nép
A szentelt olvasót ragadja meg
S a Szűzhöz bűnbocsánatért rebeg.
(Itt nincsen is talán kivüle szűz,
De bűn annál több.) És a híveket
Már hajtja a cirkusz felé a tűz,
A szenvedély, amely mindenkit egybefűz.

LXXII.

A sorok teltek, tiszta a porond.
Egymás hegyén-hátán ül a tömeg.
Az első kürtszó még fel sem rikolt,
Az elkéső már rég nem kap helyet.
Don, grand s előkelő hölgy, nagy sereg,
Kinek szemvillanása gyorsan árt,
De a sebet gyorsan gyógyítja meg.
Tőlük még senki nem halt oly halált,
Mint meg nem hallgatott holdas bútól a bárd.

LXXIII.

A csend elül. Láncsával hólován
Belép aransarkantyus négy lovag
S előkészít serényen, jó korán,
Mit a parádé néki tenni ad.
Leplük szép. Ágaskodnak a lovak.
Ha jól dolgoznak máma, a tömeg
Tapsol nekik majd s édesebb díjat
Adnak tüzes szemek, mint amilyet
Királyok s más nagyok valaha nyertenek.

LXXIV.

Pompásan, díszesen középen áll
A matador csak úgy gyalogosan,
Sóváran, hogy csak támadhassa már
Bőgő csordák urát. De gondosan
Bejárja a porondot, hátha van
Itt-ott egy hely, hol megbotozhatik,
Mikor törrel küzd majd s lesfel-rohan.
A ló miatt is szét kell nézni itt,
Amely fárad szegény, cipel, vérzik, segít.

LXXV.

Három kűrtharsanás. Elhalt a szó.
Nyitva az út. A néppel megrakott
Aréna szótlanul várakozó.
A szép vad villámként befut. Legott
Vadúl tekint szét. Lába homokot
Kapál. Megtorpan. Többfelé szegi
A félelmes, rettentő homlokot
Első döfésre. Hányja és veti
Dühös farkát. Szeme vérben forog neki.

LXXVI.

Megáll. Szemét mereszti, fussatok,
Ti vakmerők! A dárdát most elő!
Most meghalsz, vagy most megmutathatod:
Ügyes vagy és hiába bőszi ő.
Fürgén siklik megannyi üldöző,
Az állat tajtékzik. Döfnek. Remeg
A vékonya, melyből bíbor vére jó.
Fut, fordul, fáj, őrzöng. Tör tört követ,
Vad bőgés hirdeti, hogy fáznak a sebek.

LXXVII.

Támad megint. Hiába tör, acél.
Kinzott, vadúl ágaskodó lovak,
Az ember támad, ám a vad se fél,
S az emberi izomnál izmosabb.
Egy mén széttépett dög már. Másikat
Nyitott sebén át vére hagyja el:
Szügyéből bugyborékolón fakad.
A ló félholtan még lábára kel
S inogva hordja azt, kit hordania kell.

LXXVIII.

A végsőkig dühödt, vérzik, liheg
A vad. Megáll a végveszély előtt
Letörte bőrén lógó láncsa, seb,
Dárdadófé, kegyetlen hajsza őt.
Most matadorok vörös lepedőt
Ráznak körötte s kardot tartanak.
Kitör még s átrobogja a mezőt.
Hiú düh! A köpeny szemére csap,
Nem lát. Most vége. És megtántorúl a vad.

LXXIX.

Hol a nyak a gerincbe átmegyén,
Halálos penge ott belédöfött.
Megáll. Indul. Még küzd. Majd csendesén
Elomlik nagy, rivalgó zaj között.
Nyögés, rugás nélkül kimúl. Bejött
A disz-szekér máris. Embertelen
Látványul felrakják szegény döögöt,
Négy jó, szilaj mén frissen, ügyesen
Vonszolja el szegényt. S már nincsen nyoma sem.

LXXX.

Hispán Hölgy ily rut sportot látogat.
S a férfiát ez gyönyörködteti:
Vérben nőtt fel s így gyötrő kinokat,
Vérengzést látni jól esik neki.
S a dúlt falut mily vad láz verte ki!
Most kéne hiven összefogniok!
De honn maradt sok, s azt tervelgeti,
Hogy tőretől, mert van rá holmi ok,
A gyüölött honfitárs vére most folyni fog.

LXXXI.

A féltékenység elveté viszont
Bilincsét s vén duenna őreit.
A múlt mindent, mivel pár vén bolond
Férj egy-egy lelket elzárhatni hitt,
Tünő magával a sötétbe vitt,
Amig a hadvész eddig nem hatolt,
Éjjel gyepen járhatta táncait
Az új hispán leány, ha kedve volt,
S fénylett fonott haján a csókbarát, a Hold.

LXXXII.

Sokat s gyakran szeretett már Harold,
Vagy legalább is álmodá izét.
Ám most a keble csendes, néma volt,
Mert még nem itta a Léthe vizét,
De tudta már, mily jóleső, mi szép
A Szerelemben, hogy elmúlhatik.
Mert látszólag tündér eszményiség,
De kutjában fanyar méreg lakik,¹⁹
Mely orvul dobja fel rossz bugyborékait.

LXXXIII.

A szép iránt bár nem lett most se vak,
De bölcsként nézte. Bár a Bölcsesség
Számára sok más jobb látvány akad,
Amin nyugtassa szűz tekintetét,
De bölcs volt, mint kiben rossz láng kiég.
Reményeit a Bűn, amely saját
Sirját megássa, eltemette rég.
Ó Kéjnek életúntja! Homlokát
Káin sorsbélyege ráncokkal szelte át.

LXXXIV.

A vig tömegbe nem vegyült bele,
De nem volt benne embergyűlölet.
Tán kedve lett vón táncra, dalra, - de
Ezt ily átok sulyával nem lehet.
Búján, mit látott, nem segíthetett.
De egyszer unván búja démonát,
S egy Szépségnél tünődve, oly remek
Bájakhoz, mint melyek boldog korát
Ékitették, ejté e kis dalnak sorát:

I n e z h e z .

Miért nevetsz a búsra, rám
Én vissza nem nevethetek.
Nehogy még sírj s hiába tán:
Csak erre kérem végzeted.

Kérded, mily titkos fájdalom
Sorvasztja ifjuságomat?
S milyen lehet mély bánatom,
Hogy írt rá szépséged sem ad?

Nem szerelem, nem gyűlölet,
Nem Becsvágy, mely sikertelen,
Tett életunttá s kergetett
Attól, mi kedves volt nekem.

A fáradtság az, mely kitör
Mit hallok, látok, - mindenben!
A Szépség már rég nem gyönyör,
Szemed halvány öröm nekem.

Az a fájó, örök köd ez,
Mely a bolygó Zsidóra száll,
Nyugtát siron túl nem keres,
És siron innen nem talál.

Hogy fusson önbéklyóiból
A Száműzöttség? Menny alatt
Bárhon legyek, ott ér utól
Az élet-kinzó Gondolat.

Mások tobzódnak kéjben és
Isszák, mi már nem kell nekem.
Álmodjanak! felébredés
Ne jöjjön, ily reménytelen.

Mögöttem mult, mely átkozott.
Elöttem száz táj száz uton.
De bárhol és bárhogy vagyok,
A legrosszabbat már tudom.

Hogy ez mi? Ó ne kérdd, ne bánts!d.
A bus álarcot rajta hadd.
Ne vess tovább, csak meg ne lásd
A szívet s benn a poklokat.

LXXXV.

Cadiz, hosszú időre áldjon ég!
Feledhetném derék bástyáidat?
Csalt minden más, te voltál csak derék:
Szabadnak első, s legvégsőre rab.
Ha honfivér festé utcáidat
Embertelen és hirhedt perceken,
Egy áruló polgárod mult ki csak.²⁰
Csupán nemességed volt nemtelen,
S lovagjaid kaptak a gaz bilincseken.

LXXXVI.

Csodáld e földet s furcsa végzetét:
Szabadságért mely folyt, rab itt a vér,
Tróntalan népé gyenge államért.
Küzdött a jobbágy, szaladt a vezér,
Mint hitszegés hitványa. A babér
Felé a Gőg jelölt utat nekik
Egy pusztán életet nyújtó honért.
Azért is hajsza, baj! Csak így megy itt.
Jelszó: a harc, a harc! A „harc a késhegyig!”²¹

LXXXVII.

E földről bővebbet óhajtotok?
Véres tusákban olvassátok azt.
Itt minden öldöklés fegyvert fogott,
Amit felingerelt Boszú fakaszt.
Orv kést, kardot, vagy felhuzott ravaszt
A harc formál saját képére meg,
Tán elnyomást így vérzön megszakaszt,
Hugát és asszonyát így védi meg,
S így hív ki zsarnoka borzasztó tetteket.

LXXXVIII.

Hull itt egy könny is a halott felett?
Nézd lángban pusztulón a síkokat
S a nők vérétől gőzölgő kezét,
Aztán az ebre s dögmadárra hadd,
Hogy felfalják az elhullottakat,
Ha ugyan nem finnyásak szerfelett:
Fehérlő csont és szennylő vércsatak
Soká jelezze csak e vad helyet,
Hogy majdan fiaink fogalmat nyerjenek.

LXXXIX.

S a borzalomnak nincs is vége még:
A Pirenéken jó a friss sereg.
A rémes mű most vette kezdetét,
S nem látni végét. Megdőlt nemzetek
Lesik Spanyolhont. Ha szabad lehet,
Többet megmenthet, mint amennyi a
Pizarrók révén rabbá tétetett.
Mily furcsa kölcsön. Most Columbia
Segít, mikor vérzön hörög Quito fia.

XC.

Vér, mely Talaveránál öntetett,
Barossának csodás küzdelmei,
Az albuerai halálhegyek
Mind nem tudták jogát kiküzdeni.
Az olajág sosem virúl-e ki?
Nem rázza le szégyenterhét sosem?
Hány kétes napnak lesznek éjei,
Amig a frank rabló odább megyen,
S a szabadságfa e talajban megterem?

XCI.

S te jóbarát!²² Hiába most e kín,
Amely dalomból fájdalmat fakaszt,
Ha kard ölt volna meg harc napjain,
Büszkén elhallgatnám most a panaszt.
De így elmúlnod és megérned azt,
Hogy rajtam kívül minden elfeled,
S ily véget érned, dicstelent, csupaszt,
Mig hir ékit nálad kisebbeket?
E disztelen halált hogy szolgáltad te meg?

XCII.

Legrégibb, legbecsültebb jóbarát,
Kifosztott szívem legdrágábbja te!
Örökre elvesztél nekem tehát.
Ó, álmomban maradjon meg hite
Létednek és reggel csak küldd ide
A bus Valót, a fájó könnyeket,
Tünődésem sirhalmod lepje be,
Mig testem por lesz, melyből vétetett,
S gyászolt és gyászoló majd együtt fekszenek.

XCIII.

Harold utjából volt egy rész ez itt,
De ha tovább is érdekelne ő,
Lapozz tovább: egy s más következik;
Talán farag tovább a rímelő.
Sok lesz? Birám, ne mondd ezt. Vedd elő
Türelmedet s olvashatod, mi jött
Bolyongónk útján amaz elvesző
Kor klasszikus emlékei között,
Mikor Göröghon még barbár kart nem nyögött.

MÁSODIK ÉNEK.

I.

Ég kékszemű leánya, jőjj! De ó
Halandó dalt te nem ihletsz soha.
Athéné! Itt állt templomod. Duló
Tüzwész²³ és háboru és mostoha
Évek multán áll most is. Csakhogy a
Lángnál, acélnál, kornál rémesebb
Az olyanoknak nyers erőszaka,
Kiknek lelkén nem kelt a szent meleg,
Mít rád gondolva a jobb lelkek érzenek.²⁴

II.

Hol vannak ők, felséges, ős Athén,
Erőben és szellemben nagyjaid?
Mint múltak álmán csillog át a fény:
Eltűntek s múltak. Ennyit hagytak itt?
Diákmesét? Futó csodálatot?
Múltad bölcs Saruját, hős Kardjait
Már nem lelem. Szenny, porlódás, homok
S a rabság árnya fed sok romló romlakot.

III.

Kelet szülötte, jőjj és nézz ide!
Ne bánts e sirt. Nézd, itt táru eléd
Egy nemzet sírja, istenek helye,
Akiknek oltárán már tűz nem ég.
Istenek sorsa: vallásuk helyét
Elvette más. Zeusra Mohamed.
S jó mindig új, míg rá nem jő a nép,
Hogy ő Kétség s Halál fia. Minek
Tömjén és áldozat? Remélni: nem lehet.

IV.

Földhöz kötöten áll s az égnek int.
Hát mondd, a lét még most sem volt elég?
Hát oly édes, oly jó ez, hogy megint
Létet kívánsz a sír utánra? Még
Azt sem bánod, hová és merre mégy,
Csak menni, s élni, hol a felleg él?
Örömmel, jajjal újra kell a lét?
Nézd ezt a port, míg el nem szórja szél,
Száz szent beszédnél itt e sír többet beszél.

V.

A Hős országalmája széttörött.
Távol magányos parton szunnyad ő.²⁵
De rég: népek sirtak e hant fölött,
S ma: egy lélek sincs hantján térdelő,
S félistenek nyomát megszentelő.
Helyén a hős utód már nem viraszt.
Ó gondolat, a romból jőjj elő,
Hagyd ott a port, nem isten lakja azt,
Ily elporló lak még egy férget sem maraszt.

VI.

Nézd tört boltívét, porladó kövét,
Kongó termek szennyes bejáratát.
Igen: a Dicsvágy egykor itten élt,
A Lélek s Eszme otthont itt talált.
A megvakúlt ablaknyíláson át
A bölcs Derű tanyáját látod itt,
Az önmérséklő Szenvedély honát.
Tanok, miket bármilyen szent tanít,
Ez elporladt helyet benépesíthetik?

VII.

Ó bölcs athéni, mily jól mondtad azt:
„Annyit tudunk, hogy mitsem tudhatunk.”
Az elkerülhetetlen mért riaszt?
Mindegyikünknek van kinunk, bajunk,
De hogyha hirdetjük, gyengék vagyunk.
Merjünk. A Sors, a Véletlen vezet,
Az Acheronnál majd megnyughatunk.
Ott nem csömört kínál unt élvezet:
A Csend ad várvavárt, örök nyugvóhelyet.

VIII.

S ha mégis, mint szent férfiak hiszik,
Lelkünk számára volna túlvilág,
S minden szaddúceus, szofista hit
Hiu tévelygés, dölyfös szóvirág,
Mily jó vón együtt mondanunk imát
Velük, kik enyhülésünk voltak itt,
Meghallanunk a holt kedves szavát,
S kiket szemünk meglátni sose hitt:
Meglátnunk Baktria vagy Samos bölcseit.

IX.

Kinek szerelmed s életed lehúllt,
S hiún szeretnem s élnem itt hagyott,
Enyém lennél ott. És lehetsz-e holt,
Ha emlékemben képed még ragyog?
Hadd álmodom, hogy ott veled vagyok,
Hadd álmodom, hogy foglak látni még.
Ha ott is emlékszel rám, szabhatott
Lelkemre bármilyen Jövőt az ég,
Ott lelni lelkedet, ez énnekem elég.

X.

Hadd üljek e márványtalapzaton.
Az oszlop rajta áll még és szilárd.
Ó, Juppiter, hajdanta oly nagyon
Nagy trónjaid²⁶ legszebbje itten állt.
Bukásod innen hadd tekintem át.
A Képzelet sem győzi mérni fel,
Mit itt Idő pusztítóan csinált.
De oszlop, múlt itt senkinek se kell.
A mozlim tétlen ül, a görög énekel.

XI.

Hol Pallas állt, és régi büszkeség
Végvárához ragaszkodott szegény:
E dombon álló templom rossz, setét
Rablói közt ki volt a fő-serény?
Skóthon, pirulj! Fiad volt! S értem én,
Hogy nem volt angol. Mert hajdan szabad
Helyet szabad vér nem bántthat. Helyén
Van, hogy sirt ők raboltanak,
S a tenger felzudúlt a rablott kincs alatt.²⁷

XII.

S a pikt-ivadék még elhencegi:
Tultett Góton, Törökön és Koron,²⁸
Mert ő tervezte és ő vitte ki,
Hogy lelketlen kéz dúlt e szent romon.
Hidegnek, zordnak kell őt mondanom,
Mint országán a vad, sivár hegyet.
A dult Athénre omlott fájdalom
Gyenge fiait sem kimélte meg:
Megtudták, hogy Rabság mily borzasztó lehet.²⁹

XIII.

Hát brit nyelv valaha kiejtse, hogy
Athén könnyén örvendett Anglia?
Te, kinek szolgád itt rabolt-lopott,
Tagadd! Ne kelljen elpirulnia
A földnek. Egy hatalmas nép fia
Lehúzza egy vérző hon rongyait?
S így van. A nagy, nemes Britannia
Korok zsarnok-kimélte romjait
Hárpiaként sovár kézzel rombolta itt.

XIV.

Hol volt az égisz, Pallas, mely a zord
Alarik útját állította meg?³⁰
S te Péleuszfi, ki akkor a holt
Hadesből is felbukkantál remek
Fegyverzetben? Nem nélkülözhetett
Plutó még egyszer, hogy feljöjj magad,
S megint lefogd a sarcoló kezét?
A Styxnél tétlen jártál. S ezalatt
Óvatlan hagytad a rég ugy védett falat.

XV.

Amit szerelmes érez a leány
Sirján, nem érzi e rablók szive:
Szemük száraz, ha végignézi, hány
Oltárt, falat tett tönkre az ide
Nyuló brit kéz, melynek az volt hire
Eddig, hogy épp ő véd szent múltakat.
Ó átkos perc, midőn ily messzire
Indúltak el, hogy harácsoljanak,
S zord északnak vigyék a szentelt hamvakat.

XVI.

De hát Harold? Ne hagyjam el nyomát.
Bús vándorét a tengerár felett.
Válás fájdalma nem hatotta át:
Nem volt nő, ki csalfán könnyezhetett,
Barát, ki búcsuzón nyujtsa kezét,
Midőn indult más tájra jajtalan,
Azelőtt egy-egy szépért vérezett,
De most utálta azt, mi fajtalan;
Ugy hagyta el harc s bűn honát: sohajtalan.

XVII.

Vitorlázván sötétkék tengeren
Nagyon sok szépet látott, úgy hiszem.
Mikor jó friss a szellő s odafenn
Bevont alattság, árboc elpihen,
S a szép fregatt hibátlan a vizen,
Előtte a dicső tükör terül,
S elszórt hattyúként sorhajók, - milyen
Hajós lehetne bús? Elül
Hasító orr előtt oly vig fodor kerül.

XVIII.

És bent a kedves, harcias világ!
A védőháló, ³¹ ágyúk talpukon,
Harsány vezényszó, szorgos lármaság.
Egy szó: és matróz ül minden fokon,
Buzdító zaj, a munkás markokon
Kötél siklik. Ott áll a kis kadét,
Számos sipjelt fuj éles hangokon.
A kis fickó a jelt így adja szét,
S rá engedelmesen, serényen hajt a nép.

XIX.

A szép fedélzet mily szeplőtelen,
Hol a hadnagy vizsgálón elhalad.
Nézd, ott a híd, ahol fenségesen
A kapitány lépked, ki hallgatag
És rettegett. Ő nem beszél sokat
Alantasokkal, őrizvén hideg
Méltóságát, mely itt a főalap.
Ápolja is a brit vér e rideg
Rendet, mert az erőt, sikert ez adja meg.

XX.

Hajts, frissen hajts, te hűvös fúvalom.
Amíg a tűnő nap végleg leszáll.
A vásznakat behúzzák alkonyon,
S a bárka éjszakára alva áll.
Ah éji gondra, tétlen kinra vál
A nappal: nézni, mily jó vón a szél,
Reggelig állni hány mérföldnyi kár, -
A viz kezes, oly jó szellőcske kél,
S a vásznat árbochoz szegezte a kötél.

XXI.

Feljő a hold. Mily szép! Viz távolán
Fénytenger táncol. Ilyenkor szokott
Legény suttogni s hinni a leány,
(Ha kikötünk, úgy éljünk majd legott.)
Egy-egy legény, ha vig hangszert fogott
S kedvelt nótára gyűjtött, körben áll
A vidám hallgatóság, vagy forog,
S a hang szerint ügyes táncot csinál
Vigan, mint hogyha mind a parton volna már.

XXII.

Afrika s Európa néznek itt
Kalpé szorossán át farkasszemet.
Sötét szépségek s gyapjas mórjaik
Földjén a holdfény éppen úgy remeg,
Mint átragyog a hispán part felett
Tisztán mutatva erdőt, csúcsokat.
Olykor halványabb, olykor élesebb,
Csak Mauretániának földje ad
Mindig zord, óriás, lejtős árnyékokat.

XXIII.

Éjjel tünődünk észbe hozza az
Elmúlt szerelmet, melynek vége lett.
Magányos szívben hangzóbb a panasz,
S a régi társról álmodni szeret.
Ha vénülsz, mit kérsz? Csak emlékeket.
A kéjt magát, azt olykor únja rég
Az ifjú is. S szivén, mely dermedett,
Mit rághat a halál? Ó szép mesék...
Ki ne vágynék gyerek csak egyszer lenni még?

XXIV.

Nézhén a korláton hajolva át,
Hogy ringanak lenn holdfényes körök,
A szív felejtí kínját és dacát,
És átrepül a múlt évek fölött,
S a drága gondolat, mely megtörött
Lelkedben él, vagy élt, most újra kel:
Az arcodon óvatlan könny pörög.
Villámló kín, melytől a dúlt kebel
S a szív hiába is próbálna futni el.

XXV.

Szirten tünődni ár s dagály felett,
Kószálni erdők árnyas, mély során,
Hol más világ csodái rejlenek,
S halandó láb nem is járt még talán,
Felkúszni bérc járatlan oldalán,
Hol a vadonnak vadja csörtet, és
Lenézni habzó vízesésre, lám:
Ez nem magány, - a Természet mesés
Országával való meghitt beszélgetés.

XXVI.

De hol zsvajlik s lökdös a tömeg,
Érezned, menned, látnod, hallanod,
Ahol, fáradt világvándor, neked
Nincs, aki áldjon s nincs kit áldanod,
A boldog fényt elriasztván bajod;
S tudnod, hogy e sok vágy és drágaság,
Ostromló hajsza, törtető dolog,
Ha nem volnál, zúgna vígan tovább:
Ó csak ez a magány, csak ez az árvaság.

XXVII.

Mily szépen él a csendes remete,
Ki látható Athosnak szent hegyén.
Alkonyt szemlél nyugodt tekintete,
S oly kék a víz itt s oly szelíd a fény,
Hogy el nem mozdul innen földi lény,
Ki édes alkonyórán erre jár.
De végre indul, bandukolva mén,
S mélyet sóhajt: ó itt élhetne bár,
S világát e helyen meg is gyűlölte már.

XXVIII.

Hol annyi út nyomot sosem hagyott,
Rójjuk tovább a víznek mélyeit,
Éljünk derűt, orkánt, szelet, napot,
Hullám és lég minden szeszélyeit,
Az út nagy gondjait meg kéjeit,
Amit a sors azok szívébe tölt,
Kik vízövezte várban élnek itt,
Mikor víz s szél újabb formákat ölt, -
És im egy reggelen felhangzik végre: föld!

XXIX.

Ám el nem mellőzhetjük szóval
Kalypso két testvéri szigetét.
A földnek itt mosolygó öble van,
Hol bánatát már nem zokogja rég
A nimfa s nem tekint hiába szét
Szikláiról, hogy hol van kedvese.
Itt ugrott le, amig Mentor beszélt,
Telemachos, így mondja a mese.
Kalypso így hagyta el két szerelmese.

XXX.

Uralma elmúlt menthetetlenül.
De könnyed ifju, el ne bízd magad.
Veszélyes trónján mái asszony ül.
S ez új Kalypso bája megragad!
Ó szép Florence! Ha egyszer még szabad
Lehetne kínoktól sivár szívem,
Csak néked adnám. Most oltárodra
E szívvel megkínálni nem merem,
És kérni kebledet, hogy szenvedjen velem.

XXXI.

Ezt gondolá Harold s a szép szemek
Szívét-kisértő fényének kitért,
Csak hódolatnak bókját adva meg.
Elszállt Ámor, de nem ment messzi. Rég
Ismerte fel-felgyulladó hívét,
Ám most már látta, hogy vigasztalan,
Az ifju eltemette már szívét:
Próbált most is szeretni - hasztalan.
És Ámor tudta, hogy itt néki vége van.

XXXII.

A szép Florence bizony csodálta, hogy
Ki minden nőért lángol hir szerint,
Tüzet most oly pillantástól se fog,
Amelyet szívesen fogadna, mint
Sorsát, üdvét, kinját, a férfi mind.
Mert ó, a szépek nem haragszanak,
Ha férfiember a szerelmi kint
Nem érzi, - szépen elhazudja csak.
S ez illetlen fiu szilárd és hallgatag.

XXXIII.

Nem tudta, hogy ez ál-fagyos kebel,
Mit gőg óvott most s józan csend fedett,
Mint csábító nagy fokra vitte fel,
És százfelé portyázott, repkedett,
S e jó szokásnak véget sem vetett,
Mig érdemes volt tenni. Ámde kár
Lett volna; többé nem művészkedett.
E szép szem felgyújthatta volna bár,
De siró udvaronc ugy sem lett volna már.

XXXIV.

Én azt hiszem, hogy nőkhöz az nem ért,
Ki végsikert könyörgéstől remél.
A hódolt szív a nőnek csak szemét.
A hódolat jó, - ám csinyján. A mély
Alázatosságtól a szép személy
Lenézi vágyad bármily szép szavát.
A vallomással csak vigyázva élj.
Fogd meg merész bizalmasságon át,
Emeld fel és lesujtsd; eléred hajlamát.

XXXV.

Vén tétel ez, Idő szegezte le,
S ki érti, épp az keserűli meg.
Ha vágyad elnyertével vagy tele,
E hitvány bér nem ér meg egy szívet.
Elvert ifjúkor, lélek, becsület:
Kéjes sikerből ez marad neked.
Nagy téttel játszol, mert az ily ügyek
Mégmérgeznek, s az ily szerelmeket
Ha abbahagytad is, holtig maradsz beteg.

XXXVI.

De versem máris messze röpködött.
Sok fáradságos bérc ösvénye vár,
És számos tarka partvidék között
A bus Tünődés szárnya vinne már
Oly tájakon, minő szegény, sivár
Fantáziákban nincs is, - tájakon,
Minőt Utópiának földje tár
Az Embernek például. De vajon
Ki tud javítani így e romlott fajzaton?

XXXVII.

A szép Természet legdrágább anya.
Százféle arcu, ám mindig szeret.
Hadd dúskálók keblén most, kit soha
Nem bántott, bár nem is kényeztetett.
Ott legszebb ő, ahol vad s önfeledt,
Az emberkéznek nem hordván nyomát.
Számomra mindig szép volt és meleg,
Ám szemem figyelvén arcúlatát,
A legtöbb szépet zord haragjában talált.

XXXVIII.

Albánia! Hol felkelt Skander bég,
Ifjunak bálvány, bölcs szövétneke,
Mint nagy névtársa, kinek fegyverét
Érezvén, száz ellenség rettege, -
Albánia! Vad népség rejteke
Sziklás vadon, hadd nézzelek tehát.³²
Itt nincs kereszt. Mecset döntötte le,
S helységeid ciprus-sűrűin át
A sarló küldi most halvány sugárzatát.

XXXIX.

Harold hajója elment ott, hol a
Váró könnyű ült Pénélopé szemén.³³
S amott a szirt, szerelmesek hona,
Lesbos szépének sirja. Ó szegény
Sappho! Halandó teste végzetén
Halhatlan lelke nem segíthetett?
Az alkotó hal meg? S a szép kezén
Kelt mű kap olyan örök életet,
Miért a földlakók leginkább esdenek?

XL.

Egy görög ősz bájos korán Harold
Ducatónak köszönté hegyfokát.³⁴
Soká elnézte, mert kedvére volt.
Útján véres helyet sokat talált:
Actiumot, Lepantót, Trafalgárt,³⁵
De nem hatottak rá, mert csillaga
Dicsőséges nem volt, s ő a halált
A gyilkot, vért utálta, - marcona
Brávót, vagy hősködőt nem szenvedett soha.

XLI.

De hol Levkász felett terül az ég,
Meglátván most az esti csillagot
S köszöntvén meddő lángok e helyét,
Szívében ritka érzés támadott:
Amig a vén bérc árnyékán habot
Csapott sikló hajója, ő csak ült,
A bús hullámot nézve hallgatott,
S bár megszokott gondjába elmerült.
Elsimult homloka, szemében csend derült.

XLII.

Lassan kivirrad. Ott már látszanak
Szuli sziklái, zord Pindusz-hegyek,
Ködükben rémlik pár havas patak,
Szürkés-bibor színek derengenek,
S mikor megtörnek mind a fellegek,
Vadon népét feltárja a vidék:
Csőrét fenő sas, vad farkas, de meg
A náluk is vadútabb bérci nép.
S orkánok rengetik a késő ősz szívét.

XLIII.

És most Haroldra várt hosszú magány.
Keresztény szótól elbucúzhatott,
Itt volt egy ismeretlen föld szakán,
Amelytől félsz, bárhogy csodálhatod.
Ám őreá veszély már nem hatott:
Sem nem kereste, sem nem félte. Vad
Volt tán e föld, de új volt. Így adott
Ingert utazni bármily zord havak
Ólmos felhői és bármily naptűz alatt.

XLIV.

Itt a kereszt, mely a körülmetélt
Hódítók gúnyának prédája lett,
Nem tömik itt a hízott pap zsebét.
Pap és hívő egyformán megvetett.
Sötét vakhit! Babona a neved!
Uralmi álcád bárminő alak.
Próféta, szűz, kereszt, félhold lehet,
Mindenki kára nagy, pap haszna csak,
Arany-hitből ki nem választható salak.

XLV.

Artának öble, hol nőért világ
Vesztett el egykor, szép szelid. Pedig
A vízen mennyi keleti királyt³⁶
S latin vezért küldött vezérük itt
A biztos vérig s kétes harcokig.
Itt e Cézár emléke állt.³⁷ Ma meg
Sem emlék, sem Cézár. Föld jajjait
Kettőző zsarnokok! Csak arra lett
E nagy világ, hogy ők bukjanak, győzzenek?

XLVI.

E zord határról indulván tehát
Az illir völgyekig jutott Harold,
Sok fenséges hegycsúcson mászva át
Sosem hallott hazákon át hatolt.
Ily szépen Attikában sem hajolt
Mély völgyre bérc. A bájos Tempe sem
Tesz túl szépségén. És bárhogy latold
A klasszikus szent Parnasszust, ezen
A földön szebb helyek bujnak meg csendesen.

XLVII.

Elhagyva Pindust, Acherusiát,³⁸
S az ország főhelyét, tovább haladt
A hireshez, kinek kemény szavát³⁹
Iratlan törvénynek veszik. A vad,
Szabad, forrongó nép e kéz alatt
Él. És e kéz véres. Merész hegyi
Bandák ám mégis szembe szállanak,
S szikláikról fittyet hánynak neki.
A baj végét csupán csengő arany veti.⁴⁰

XLVIII.

Klastrom Zitzája! Szentelt áhitat⁴¹
Kicsiny, de százszor kedves pontja te!
Szivárványos, színes szépséget ad
Környékednek bűvös tekintete.
Folyó, hegy, szikla hány van! S kék ege,
Mely mély harmóniával ráborúl!
Lent messzi víz zúgón rohanva le
Megmondja, hogy a vízesés vadúl,
De lelket megkapón sziklák közt merre húll.

XLIX.

A dombon, mely ha ily égígható
Bérceknek szomszédján nem állana,
Méltóságosnak volna mondható,
Erdő zöldell. Klastrom fehér fala
Tündöklük ott. E klastromban van a
Kalugyer otthona, ki jó, szelid.⁴²
S ha útján szívesen megállana,
Az útas nyájas otthont lelhet itt,
Hogy élvezhesse a vidék szépségeit.

L.

Tikkasztó nyáron itt pihenhet ő.
A gyep friss zöld a régi fák alatt.
A szellő könnyeden legyezgető,
S lélegzetet az ég szabadja ad.
Lent messzi sík. Ó hadd legyen szabad
Tisztán örülni itt mennél tovább.
A hőségből ragály itt nem fakad.
Mily jó elnyúlva tétlenkedni át
Sorban tűnő reggelt, verőfényt, éjszakát.

LI.

A szem amfiteátrumon legel.
Ezek sötét vulkáni alpesek,⁴³
Mik balról jobbra szélesednek el.
Ott lenn a völgy friss étellel pezseg:
Játszó nyáj, lomb, folyók. És fenyvesek
Feljebb. Az Acheront is láthatod,⁴⁴
Mely hajdan pokloknak szenteltetett.
Ha ez pokol, szebbet nem várhatok:
Az Elysiumot, Pluto, bezárhatod.

LII.

A képet nem zavarja ház, torony.
Bár messzi nincs, nem látni Janinát.
Elbúvik ottan túl a hegysoron
Kevés nép, kis falvak, ritkás tanyák.
De minden szirtről kecske bámul át
A mélybe. Kis, fehér pásztorgyerek⁴⁵
A sziklán nyújtóztatja el magát
Tünődve elszóródó nyáj felett,
Vagy a futó vihart barlangján várja meg.

LIII.

Dodona, hol van ősi templomod,
Jósló kutad s orákulum-helyed?
A juppiteri szó hol harsogott?
A Mennydörgő oltárából mi lett?
Feledve mind. S még sírnak emberek,
Ha éltük vánnyadt húrja elszakad?
Oly sorsot kaptok, mint az istenek!
Túlélnétek tölgyet, márványfalat,
Mig sorban tűnnek el eszmék, népek, szavak?

LIV.

Epirussal eltűnt a hegyvidék.
A felfelé nézést megúnva már
A szem köszönti síma völgy ölét,
Hol fűzöld szint öltött a tág határ.
A völgy is tud szép lenni. Széles ár
Medret hasít a tájon széltiben.
A zajlásban fák bólintása vár;
Árnyuk remeg a tükröző vizen,
Vagy holdvilágos éj révületén pihen.

LV.

Leszállt a nap zord Tomerit mögött,⁴⁶
A büszke Laos zúgva elmaradt,⁴⁷
Az esti árnyak mélyé váltanak,
Midőn az enyhe dombvidék alatt
Harold, mint égre rajzolt pontokat
Meglátta Tepalin mecsetjeit,
Mik messze néznek el. Haladt, haladt,
S hallá a távol népszívajt, amit
Hozzá a hegyszoros szélsóhajtása vitt.

LVI.

A csendes hárem-városrészen át
Széles kőív alatt elballagott,
S megnézte itt a nagy vezér lakát,
Mely fennén hirdeté a rangot. Ott
A kényúr roppant pompában lakott.
Az udvaron jövő-menő sereg,
Rabszolgák, háremőrök, harcosok.
Belül kéjlek, kívülről vár-remek,
Hová száz táj felől népek sereglenek.

LVII.

Az udvaron hímes lovak sora
Felkantározva és dús fegyverek,
S a folyosón, ha felnéztél oda,
Tarkállva álldogáló emberek.
Egy-egy hegyesfejű tatárgyerek
Nyargalt az öblös kapubolton át.
Török, görög, mór, albán szó eredt,
S megannyi nyelven érteté magát,
Mig mély dob hirdeté az alkornak szakát.

LVIII.

A térdig szoknyás albánnak fején
Csavart turbán, fegyvere veretes.
Az aranyhimes macedon legény
Festői látvány, leple vérveres.
A delphin ijesztő süveg, nemes
Szablyája görbe. Elénk a görög.
A núbiai harcos sebhelyes.
És némán áll a szakállas török.
Gőgös, mert itt az ő hatalma hömpölyög.

LIX.

Színes csoportok ülnek ott, meg itt,
És lustán nézelődni látszanak.
A mord mozlim hajlong: imádkozik.
Itten pipáznak, ott meg játszanak.
A büszke albán jó és áthalad.
A görög halkán, félhangon fecseg.
De a müezzín szól most, hallga csak!
Zendül szaván a karcsu minaret:
„Allah csak egy van és próféta, Mohamed!”

LX.

A ramazáni böjtnek napja volt,
S a nép tartózkodott a böjt alatt.
De immár most az est aláhajolt,
És jött a kedv, ivás és jó falat.
Minden hangos lett, fürge szolgahad
Szaladt, jöttek bő, ízes ételek.
A várfok, mellvéd mind üres maradt,
S bentről z sivaj hallszott, midőn gyerek,
Vagy szolga megnyitott egy ajtót s elhaladt.

LXI.

De nő sehol. Utcára itt a nő
Fátyolban s örrel sem nagyon mehet.
Szívét, személyét egynek adja ő,
S kalitjából kijönni nem szeret.
Urával boldog csókban édeleg,
Vagy, mint anyának, gondja van elég,
(Ó drága gond, szent mindenek felett!)
Szülöttének szentelve életét,
Érzését másfelé nem osztogatja szét.

LXII.

Márványpadlós kioszkban, hol sugár
Szökőkut árjától lesz hűs a lég,
És kéjes párnák lágy nyugalma vár,
Ott látta meg Harold a fővezért,
Alit, harcoknak s jajnak emberét.
Bár mindezt arcán látni nem lehet,
A kor szelíden ömlik róla szét,
S fényén ki látna rémes tetteket,
Mik ott bujnak belül s szégyennel teljesek?

LXIII.

A hosszú ősz szakállt nem a nagyon
Tüzes szerelmi láng gyalázza meg.
A szív több, mint a kor: - Anakreon,
S Hafiz dalolják ezt, s daluk remek.
De vannak bűnök, mik kegyetlenek,
S a korral sulyosabbak. Zord Ali
Lényét ily átok bélyegezte meg.
A vérontás gyorsan tud rontani,
Vérengző szörny leszen, ki vért kezd ontani.

LXIV.

Sosem látott-hallott dolgok között
Az elfáradt zarándok itt megállt,
Hogy szemlélvén a díszbe öltözött
Mozlim fényűzés pompázó lakát,
Nagyon hamar lakassa jól magát
Kincs és öröm várásával mely, lehet
Szerényebben szebb volna, mert megárt
Az oly gyönyör, mely mesterkeltetett.
Ha pompát kér a kéj, mindkettő elveszett.

LXV.

Az albán vad. De bár kezdetleges,
Erényeknek hijjával nincs azért,
Hátát nem látta ellenfél. Heves
Harcok hosszú eltűréséhez ért.
S ha izmukhoz hasonlítunk acélt,
Hűségük mint a színarany. Halált
Jelent haragjuk. Másrészt a vezért
Követik rögtön, tűzön-vizen át,
Ha hála, vagy hős Sziv vivat velük csatát.

LXVI.

A várban látta, mint kerekszenek
Dicső harcokra fel zord katonák.
De látta őket, mint szegény beteg
Kiszolgáltatva oly órákon át,
Mikor százszor galádabb a galád.
És ők jó szívvvel adtak menhelyet,
Mit nem tett volna a művelt világ,
S a honfitárs nem állta volna meg⁴⁸
Az ily vizsgát, mely a szívet próbálja meg.

LXVII.

Veték egyszer hajóját rossz szelek
E föld zordon partjának. Vaksötét
Félős magány. Kikötni is, de meg
Hajózni éppen félős volt. A nép
Nem mert e partokon kikötni még,
Mert félt, hogy árulás leselkedik.
Megtették mégis, lassan nézve szét,
Hol ugrik már a hegylakó nekik,
Ki, mint a frank s török, mélyen gyűlölködik.

LXVIII.

És im: feléjük nyúlt baráti kéz
Kopár sziklán, veszélyes lápon át,
Mely szolgákénál durvább volt, de kész:
Jól kicsavarta a nedves ruhát,
Italt adott, lámpát adott s kínált
Ételt, amilyen éppen volt nekik.
Ily tettekből mély Emberség kiált,
Melyből a jó tanulságot merít,
A rossz meg legalább megszégyenítettik.

LXIX.

Midőn Harold felkészült menni már
S elhagyni bércek sziklás erdejét,
Hir jött, hogy útonálló banda jár
Csóvával, karddal dúlva szerteszét.
Ő hát biztos csapattal mendegélt
Akarnán erdők sok harcot viselt,
Pörzsölt sűrűjén, végig, míg a szép
Achelous a távolból kikelt,
S a szem Aetolia fennsíkjáig figyelt.

LXX.

Hol a kanyargó ár tengerbe ér,
S a fáradt hullám fénylőn elpihen,
Hol dombok lombjának barnája mély
Öböl keblére hajlik csendesen,
S nyugoti szellők felköltetni sem,
Csak csókolni jönnek a kék habot, -
E hely látá Haroldot szívesen.
Ő nem volt érzéketlen itt. Hatott
Az édes Éj reá; sok szépet láthatott.

LXXI.

A parton sorban égtek a tüzek,
Az ünnep állt, és körben járt bora.⁴⁹
Őt nem látták. S ámúlva leste meg,
Mihez hasonlót nem látott soha.
Éjfél előtt a tánc színes tora
Indúlt meg itt. Leoldták kardjukat
A palikárok. Férfiak sora⁵⁰
Fogódzott láncba. Inges férfiak
Táncoltak s különös danájuk felrivallt.

LXXII.

Harold nem messze állt. Tetszett neki
A dözsölés. Az ártatlan derűt
Ha durva volt is, nem gunyolta ki.
Ritkán is látott ilyen nagyszerűt:
Barbár, de tisztos népre ráterült
A tűz visszfénye, mozgásokra csalt
Imbolygó lángot, friss szemekbe ült.
Hajuk lengett, szájuk vadúl rivallt,
Úgy énekelték és bömbölték ezt a dalt:⁵¹

Dobos te, dobos te, dobod ha pereg,⁵²
Remélve dobognak a hősi szivek.
Szavadra a hegy deli népe kilép,
Az illiri és szuliótai nép.

Mily bátor a hős szulióta-fi mind,
Kin bolyhos a szűr, s kifehérlík az ing.
Fent nyájuk a sasra, a vadra marad,
S ők futnak a völgybe, akár a patak.

Baráti hibát se felednek el ők,
Mért fogyna haragjuk az ellen előtt?
Hallgasson a puska, a biztos acél?
Ha ellenségnek a melle a cél?

A hős macedón is a harcba megyen.
Barlangja üres marad ott a hegyen.
Kendője piros, de ha visszakerül
A harcok után, pirosabbra hevül.

És Parga kalóza, ki tengeren él,
A frank akiről ijedezve beszél,
Kihúzza a partra a csónakokat
S a rejtett parti tanyára szalad.

Mit nékem a kincsek, a pompa mit ér?
Veszek én, ami kell, csak a kardom a bér.
Veszek én deli, hosszuhajú szüzeket.
Sok szűznek az anyja fog sírni, lehet.

A szép fiatal szüzet én szeretem.
Álomba dudoljon a hangja. Vegyen
Lantot remegőn a kezébe tehát,
S hadd hallom az apja eleste dalát.

Dalolja a vérbe borult Previsát,⁵³
Győzők örömet, elesők panaszát,
Zsákmányt, jajokat, robogást, tüzeket,
Feldult ragyogást s a kimélt szüzeket.

Pardon s remegés, - ez a két henye szó
Nem hős vezetőnk seregébe való.
Félhold amióta a tornyokon áll,
Nem volt ragyogóbb vezető Alinál.

Muhtár fia lesz a Dunán a hadúr.
Hadd félje remegve a szőke gyaúr.⁵⁴
Ha majd odaérnek a bős paripák,⁵⁵
Mind vérbe borulnak a moszkoviták.

Csatlós! Hol a kard? Ali hadba siet.⁵⁶
Dobszót szomjaznak a hősi szivek.
Hegyek! Halljátok-e búcsu-dalunk?
Vagy győzve jövünk, vagy ott maradunk!

LXXIII.

Görög föld! Múlt világ bus romja te!⁵⁷
Halhatlan, s több nem is. Bukott, de nagy.
Ki álljon mostan néped élire
Megváltoztatni azt, hogy szolga vagy?
Hajdan nem ilyen volt fajtád. Avagy
Nem halt halált, elvállalt hősiest,
Thermopylae hegyszorosában? Adj
Egy hőst, ki ismét feltámassza ezt,
Eurotasnál kiált és költögetni kezd.

LXXIV.

Szabadság lelke! Phylé ormain⁵⁸
Thrasybulusszal álmodád-e azt,
Hogy eljövend a gyászidő, mely im
Zöld Attikán fojtó ködöt fakaszt?
Harminc zsarnok láncát jöttment paraszt
Földedre hurkolhatja. Nemzeted
Csak tétlen sóhajt, vár és csak halaszt,
Félvén a korbácsos török kezét,⁵⁹
S rabként hal meg, ahogy rabként is született.

LXXV.

Mily változás! De rémlik még a tűz
Az új-görög szemekben. Elveszett
Szabadság! Forró vágyad szomja űz
Feléd uj, fényre gyúló lelkeket.
Sok ábránd vet csirát, hogy meglehet:
Visszkapják apáik örökét.
A nép külső segítséget kéreget,
Nem mer magában talpra állni még
A Rabság könyvéből kihúzni a nevét.

LXXVI.

Te született rab! Aki láncokat
Utál, az maga töri, ne feledd,
S csak önkarjával érhet el sokat.
Csaló ábránd a frank s orosz sereg.
Ha megsegít, kifosztja földedet,
S új rabságodnak lesz törvénye kész.
Helóta, rázd magad le ellened,
Mert így csupán eben gubát cserélsz:
Mert dicstelen maradsz és új rabságban élsz.

LXXVII.

Mit a gyauroktól vettek el, lehet,
Hogy a mozlimek visszaveszthetik,
S a háremek sorsát frank fegyverek
Hóditóan megint kikezdhetik.⁶⁰
Avagy Vahabnak lázadói, kik
A szent sirt is kifosztották, nyugot⁶¹
Felé törnek. De nem teremhet itt
Sosem szabadság. Földjük átkozott,
S évek során követ rab-nemzedék rabot.

LXXVIII.

És vígak mégis. Böjtidő előtt,
Midőn a ritus megbánásra hajt,
S fohász éjente és naponta böjt
A bűnök terhét megkönnyíti majd,
S darócot ölt a vétek, - víg zshivajt
Kinál előbb a naptár: tréfaság
Távoztasson még bűnbánó sohajt,
A nép táncolja át a maszkabált,
Menettel hirdetvén a vidám Karnevált.

LXXIX.

S hol volt vigabb farsang, mint benned, ó
Hajdan királynő, Sztambul! Zsófia
Szentélyében most turbán látható,
Oltárt nem lel Göröghonnak fia,
S jajának túl kén lantom sirnia.
Vig dalnokok daloltak. A tömeg
Szabad volt és tudott örülni. A
Dal bűvös volt nekem s a kép remek,
Amely a Boszporust dicsőítette meg.

LXXX.

A parton vigság, nép, hangos beszéd.
A zene, változott bár, vig maradt
S a fodros víz is kedvesen zenélt
A ritmussal csapó lapát alatt.
A hold ott fenn helyeslően haladt,
S ha egy kis szél futott a vízen át,
Az áron ringó képe mintha csak
Tündöklőbben szemlélte vón magát.
S a víz csillogta be a parti éjszakát.

LXXXI.

Szállt hab fölött a sok könnyed kaik,
S a táncolóknak zajgó part felett
Nem voltak távozási gondjaik:
Egymást keresték a forró szemek,
Miknek tüze a szívet ejti meg,
S kezek, miknek fogása reszketés.
Ó ifjú Szerelem! Bármit fecseg
A bölcs, vagy a rideg: sok rossz, nehéz
Évet megér ily pár órás szeretkezés.

LXXXII.

De maskarák közt víg tömegben itt
Nem jár-e szív, mely titkos jajt dobog
Oly hangosan, hogy meghallatszhatik?
Az ilyen szív, ha súgnak a habok,
Hiú gyászának visszhangján zokog,
S fájó, sötét haragra ad neki
Az ilyen víg zsivaj csupán okot.
A kacagást ó hogy gyűlölhets!
S a jelmezt hogy vágyná gyásszal cserélni ki!

LXXXIII.

Igy érezhet minden igaz görög,
Ha meg igaz görög egy is vagyon:
Ki nem szájhős, de meghuzódva nyög
És titkon sír a vesztett múltakon.
S nem kardot lenget: rab sarlót, vakon
Köszöntvén zsarnokát. Ó jaj neked,
Szegény Göröghon! Elfajult nagyon
Hordád, melynek vért adtál s ősoket,
S mely ezt ily szégyennel hálálja meg neked.

LXXXIV.

Ha Spárta edzett lesz, mint hajdanán,
Téba új Epaminondászt nevel,
Athén fiában szív dobog, s talán
Férfit szülnek görög anyák, - lesz
Akkor szabad, de addig nem. Ezer
Év kell, amig egy állam kész lesz,
S egy óra olyan könnyen söpri le.
Dőlt fényt s erényt amig ujjá teszen,
Az ember meddig küzd Időn és Végzeten?

LXXXV.

Vesztett nagyok és istenek helye.
Gyászodban is mily szép az arculat!
Örök zöld völgye, örök hó hegye⁶²
A Természet kedvencének mutat.
A templomok, azok lehulltanak,
Hogy hősi földeddel vegyüljenek,
S a pór ekéje sérti romjukat.
Elvész, mit raknak romlandó kezek,
S marad csupán, mit óv a hű Emlékezet.

LXXXVI.

Hol márványoszlop áll bús-egymagán
Vele rokon márványbarlang felett,⁶³
Hol bámulják Colonna hegyfokán
Pallas fénylő sírját a tengerek,⁶⁴
Hol hősi síron vén kő, szúzi gyp
A korral többé nem vívhatva bajt,
A feledéssel néz farkasszemet,
S megáll az idegen nézése rajt,
Mikor, mint én, kiszáll és „haj, haj”, felsóhajt.

LXXXVII.

De kék az ég, a bérci szikla vad,
Az erdő bájos, zöld a síma rét,
Olajfádnak mosolyt Minerva ad,
S Hymettusod mézet nyujt szerteszét,
Hogy építhessen fürge méhikéd
S te illatos kasokra rátekints. -
Hosszú, hosszú nyaradra fény-színét
Tündöklő még Apolló. És ha nincs
Művészet, Dics, Haza, - Természeted a kincs.

LXXXVIII.

Hová lépünk, szent hely. Köznapi sár
Nem válik itt a földbül. Száz csodák
Roppant nagy tája ez, szentelt határ.
Valónak tetszik minden monda. Át
Nyilall a sziven: látni így honát
Legelső álmainknak. Hegyfodor,
Völgykatlan, róna, bérci sziklaság
Lerázza azt, mi márványt elsodor:
Athént sujtván, nem fog Marathonon a kor.

LXXXIX.

A nap s a föld, az itt a régi még,
De más a külső elnyomó s a rab.
Határát és határtalan hírét
Megőrzi: itt hellászi kard alatt
Először dőlt meg perzsa horda-had
Azon napon, mely oly dicsőre vált,
Melyen Marathon bűvös szó maradt,
És hallatán szemünk azóta lát
Menekvő hódítót, mezőt, ellent, csatát, -

XC.

Futó médet s ijjának roncsait,
Tüzes hellént s láncsája vérhegyét.
Hegy ott fenn, föld és tenger síkja itt,
Szemben halál, hátul a szörnyű vég:
Ez volt e hely. S mi van belőle még?
Mily emlék jelzi ma e szent helyen
Szabadság üdvét, Ázsia könnyét?
Fosztott sir,⁶⁵ rombolt fal, s érzéktelen
Lovad nyomán a por, te durva idegen.

XCI.

Mindig leszen zarándoknép, aki
Mult fényed romjához járulni jó,
Harc s dal fénylő helyét köszönteni
Szél szárnyán mindig lesz utas. Dicső
Évkönyveid s örök nyelved minő
Sok föld ifjának ontják hiredet,
Ifjat tanító, agg-lelkesítő
Te! Kit bölcs tisztel és a bárd szeret,
Ha szent mondáidról a fátyol fellebeg.

XCII.

Otthont áhít az elszakadt kebel,
Ahol rokon vár kedves érkezőt.
Ő elhagyott: csak hadd bolyongjon el,
S szemlélje e hozzá rokon mezőt.
E táj nem könnyed, víg határ, de őt
Kit Bánat símogat, jó tudnod itt:
Nem áhít otthont, véle érezőt,
Ha Delphi dombján elkalandozik,
Vagy méd s hellén halál síkján ábrándozik.

XCIII.

E föld csak kapjon ily vendégeket,
E bűvös síkon békén járjanak,
Csak ah, ereklyéit ne rontsa meg
A kapzsi kéz, mely rontott már sokat.
Ezért emeltek itt oltárokat?
Tiszteljük, mit tiszteltek nemzetek!
Igy nem vonunk hazánkra átkokat,
S így boldogúlsz szülő-rögöd felett
Szeretvén tisztelen szerelmet s életet.

XCIV.

Ki túlnyújtott dalodban üzted el
Langy versikékkal bő unalmadat:
Új dalnokok kelnek tolongva fel,
Rövidesen már elnyomják szavad,
S múltó babérokról lemondasz. A vad
Verseny bizony nem serkentés neked,
Bók itten pártos, gáncs itt túlszabad,
Kihűltek a megértő, hű szivek,
S méltányló sincsen ott, hol nincs már, ki szeret.

XCV.

Te sem vagy már, drágám! Kit messzi-rég
Ifjúi év és hév hozzám kötött,
Ki méltatlanhoz voltál oly derék,
Mint senki más az emberek között.
Mi életem? Nem élsz te már. Jövök,
S im nem vagy itt fogadni engemet,
Ki sírok végleg tűnt órák fölött.
Ne lettek volna! Vagy most jöjjenek!
Mért késztenek tovább bolyongnom új sebek?

XCVI.

Ó kedvelőm, kedveltem, kedvesem!
Az önző bú még csügg a múltakon
S miket feledni jobb: emlékeken.
De árnyad végül eltűnik vakon.
Halál! Mim volt, már mind nálad vagyon:
Szülő, barát, s a még több, mint barát -
Nincs senki más, kit nyilad ily nagyon
S ily halmozó gyásszal járt volna át
Elfojtván élete végső kis vigaszát.

XCVII.

Tömegbe vessem újra most magam?
Kövessem, mit a Béke nem szeret,
Hol a Kacajnak sértő hangja van,
Mert eltorzulttá rántja képemet
S a szívet még jobban lohasztja meg?
A kín helyén tovább hazudjanak
A fitorok megjátszott örömet?
Ó e mosoly könnynek formál utat,
Vagy görcsbe rántja a vonagló ajkakat.

XCVIII.

Az aggkor legnagyobb fájdalma mi?
És ráncokat mi vés oly mélyeket?
Látnunk szeretteinket hullani,
S maradni árván, mint én. Térdelek
Eltépett szívek, tört remény felett
A rám lesújtó Büntetés alatt.
Napok, csak múltatok, csak teljetek!
Lelkemnek kedves semmim sem maradt,
Agg búja gyötri meg bús ifjuságomat.

Jegyzetek.

¹ Lady Charlotte Harley, Earl of Oxford leánya, később Lady C. Bacon.

² A kis Castri hegység részben Delphi helyén fekszik. Chryssótól kezdve a hegyi út mentén a sziklákba vágott sírok maradványai láthatók. „Egyik - mondta a vezető - egy királyé, aki vadászat közben a nyakát törte.” Ófelsége kétségkívül az ilyesmihez a legalkalmasabb helyet választotta ki. Nem messze Castri felett van egy barlang, rengeteg mély, a Pythiáénak mondják, a felső rész ki van kövezve és most tehénistálló. Castri másik oldalán görög klastrom áll, amely felett valami út a szakadékba visz, ebben a nehezen megközelíthető kavernák sorakoznak, nyilván a hegység belsejébe vezetnek, valószínűleg a Pausanias által említett corycián kavernához. Innen ered a forrás és „Kasztália könnyei”.

³ A „Nossa Senora de Pena” klastrom, a bérc csúcsán. Lejebb nem messze van a Parafenyő-klastrom, ahol Szent Honorius maga ásta meg a barlangját, felette van most a sírfelirata. A dombokról a tenger emeli a kilátás szépségét.

⁴ Jól ismert tény, hogy 1809-ben Lisszabon utcáin és vidékén a portugál gyilkosságok nem szorítkoztak csupán a földieikre, hanem naponta lemészároltak angolokat is, és mivel elégtételnek hire sem volt, megkértek bennünket, hogy ha egy hazánkfiát látjuk védekezni szövetségese ellen, ne elegyedjünk a dologba. Engem egyszer megtámadtak színházba menet este nyolc órakor, mikor az utcák nem voltak a szokottnál néptelenebbek, szemközt egy nyitott bolttal, mikor kocsiban ültem egy barátommal. Ha nem lettünk volna szerencsére fegyveresek, nincs kétségem, hogy ezt a történetet inkább díszítettük volna, semmint hogy most elmondom.

⁵ Mr. Beckford, a Vathek szerzője.

⁶ A cintrai egyezményt Marialva márki palotájában irták alá.

⁷ Mafra kiterjedése óriási; van palotája, zárdája és felséges temploma. Hat orgonája díszítés dolgában a legszebb, amit valaha láttam: az orgonákat nem hallottuk, de mondták, hogy hangjuk megfelel pompájuknak. Mafrát Portugália Escuriáljának nevezték el.

⁸ Amilyennek találtam a portugálokat, úgy rajzoltam őket. Hogy azóta, legalább bátorság dolgában, megjavultak, nyilvánvaló. Lord Wellington legutóbbi hőstettei kiköszörülték a cintrai csorbát. Ő igazán csodát művelt, talán megváltoztatta egy nép jellemét, kiegyenlítette a rivális előítéleteket és leigázott egy ellenséget, amely az elődei előtt sohasem hajlott meg. - 1812.

⁹ Cova, a spanyolországi Heléna, apja; Julian gróf. Pelagius a maga függetlenségét Asturia erődeiben védelmezte meg és híveinek leszármazottai néhány száz évvel később Granada meghódításával tették teljessé ezt a küzdelmet.

¹⁰ „Viva el Rey Fernando”. Éljen Ferdinánd király! Ez a legtöbb spanyol hazafias dal végső sora. A dalok főleg az öreg Károly királyt, a királynét és a Békeherceget gyalázzák. Sok ilyet hallottam, némelyiknek a melódiája nagyon szép. Don Manuel Godoy „Principe de la Paz” régi, de elszegényedett család sarja gyanánt született Badajozban a portugál határon és eredetileg közlegénye volt a spanyol gárdának, amíg magára nem vonta a királyné figyelmét és Alkudia hercege stb. stb. nem lett belőle. A spanyolok általában ennek az embernek tulajdonítják hazájuk romlását.

¹¹ Piros kokárda, közepén: „VII. Ferdinánd”.

¹² Aki üteget látott, emlékezni fog azokra a piramis formákra, amelyekbe az ágyúgolyót, gránátot rakják. A Sierra Morena minden szorosa meg volt erősítve, amerre Spanyolország felé vitt az utam.

¹³ Ilyen hőstetteket vitt véghez a Saragosai leány, aki kiválóságával a hős nők legmagasabb sorába emelkedett. Mikor a szerző Sevillában volt, a leány naponta ott sétált a Pradóban a Junta által neki adományozott érmekkel és érdemrendekkel ékesítve.

¹⁴ Sigilla in mento impressa Amoris digitulo - Vestigio demonstrant mollitudinem Aul. Gel.

¹⁵ Ez a stanza Törökországban született.

¹⁶ Ezek a strófák Castriban (Delphos) születtek, a Parnassus lábánál, amelynek most Λιακυρα (Liaküra) a neve, 1809 dec.

¹⁷ Sevilla volt a régi rómaiak Hispali nevű városa.

¹⁸ Ez Thébában íródott, tehát a legjobb helyen, hogy ilyen kérdést fel lehessen tenni és meg lehessen rá felelni, nem azért, mert ez Pindaros szülővárosa, hanem mert fővárosa Boiótiának, ahol az első találós kérdést feladták és megfejtették. A költő arra a tréfás átokra céloz, amellyel a Highgate-korcsmákban az alacsonyabb néposztályból való vendégeket szokták megtisztelni. Két kürtön kiáltották ki ezt az átkot: „Sohase ehessetek barna kenyeret, míg fehérét kaptok, sohase igyatok gyenge sört, míg erőset kaptok”. Stb. Záradékkul hozzátették: „Hacsak valaki fordítva nem szereti”.

¹⁹ „Medio de fonte leporum Surgit amoris aliquid quod in ipsis floribus angat.” Luc.

²⁰ Célzás Solano, Cadiz kormányzója viselkedésére és halálára 1809 májusában.

²¹ Palafoz felelete Saragoza ostromakor a francia tábornoknak.

²² Wingfield John ömértósága, a testőrség tagja, aki Coimbrában láz következtében halt meg (1811 május 14). Tíz éven át voltam vele ismeretségben, az ő élete jobbik felében, az én életem boldogabbik részében. Egy hónapnyi rövid idő alatt elvesztettem azt a nőt, aki az életemet adta és legnagyobb részét azoknak, akik ezt a létet tűrhetővé tették. Számomra nem képzlődés Young e pár sora:

Mohó ijjas! Hát nem volt egy elég?
Nyilad hármát pendült s három csapás
Sujtá szívem, míg szarvait a hold
Háromszor nem is növelhette meg.

Meg kellett volna próbálkoznom egy verssel néhai Matthew Skinner Charles, a cambridgei Downing-Kollégium hallgatója, emlékezetére is, ha olyan túlságosan nem állna fölötte minden magasztalásomnak. Szellemi tehetségei, amelyekről külön ellenfelekkel szemben elért nagyobb kitüntetések elnyerésével tett tanúságot, mint Cambridgenek emberemlékezet óta bármely doktora, eléggé megalapították hírnevét ott, ahol ez a hírnév született, gyengédebb tulajdonai pedig barátai emlékezetében élnek, akik sokkal jobban szerették, semhogy felsőbb-ségét irigyelhették volna.

²³ Az Akropolisz egy részét szertárrobbanás pusztította el a velenceiek ostroma alatt.

²⁴ Mindnyájan érezhetjük, vagy érezni véljük azt a részvétet, amellyel az ember városok, valaha birodalmi fővárosok, romjait szemléli: a láttukon keletkező gondolatok közkeletűbbek, semhogy ismételni kellene őket. De az ember kicsinysége és legeslegjobb erényeinek a hiábavalósága, hogy hazáját hazafiasan naggyá tenné, vagy bátran megvédelmezné, sohasem tűnt fel oly szembeötlőnek, mint annak felidézésekor, hogy mi volt Athén és annak láttán, hogy mi ma. Hatalmas pártok vetélkedésének, szónokok versengésének, zsarnokok uralomra jutásának

és bukásának, hadvezérek diadalának és bűnhődéseknek e színhelye most az angol főnemes-ségtől és gentrytól küldött bizonyos ügynökök kicsinyes intrikáinak és örökös torzsalkodásainak fészke lett. „Babylon romjainak vad rókái, baglyai és kígyói” bizonyára kevésbé szégyenletesek volnának az ilyen lakosoknál. A törököknek megvan a kifogásuk, hogy uralmuk érdekében hódítottak és a görögök alá voltak vetve a hadiszerencsének, amely a legderekből harcosnál is esetleges. De mennyire lesüllyedt a nagyszerűség, ha két festő marakodik a Pantheon kizsákmányolásának joga felett és felváltva ujjong az egyik, vagy másik oldalra kedvező fermán tartalma szerint. Sulla csak büntetni, Fülöp leigázni és felégetni tudta Athént, a nyomorúságos régiségkereskedőre maradt annak tisztje, valamint gyalázatos ügynökeire, hogy Athént olyan megvetendővé tegye, mint ő és ügynökei. A Pantheon, mielőtt a velencei ostrom alatt a tűz részben elpusztította, templom is volt, pogány oltár is, mecset is. Mind a három minőséget tisztelni kellene. Híveit elcserélte, igaz, de mégis csak olyan kegyhely volt, amely háromszorosan az ájtatosságnak szenteltetett. Megsértése háromszoros szentségtörés. De hát „az Ember, a büszke Ember, kissé lenge tekintélybe öltöztén, olyan hihetetlen dolgokat mível a magas ég szeme láttára, amitől sírva fakadnak az angyalok”.

²⁵ A görögök nem mindig égették el halottaikat. Például a nagyobbik Ajaxot egészben temették el. A vezérek majdnem mind istenekké lettek haláluk után; azt már elhanyagolták, akinek legalább évenkénti játékok nem voltak a sírja mellett, vagy ünnepségeket nem rendeztek emlékének tiszteletére a honfitársai, mint Achillesnek, Brasidasnak és másoknak, sőt még Antinousnak is, aki éppen olyan hőiesen halt meg, mint amilyen gyalázatosan élt.

²⁶ Jupiter Olympius temploma, amelynek tizenhat színmárvány oszlopa még áll. Eredetileg százötven volt belőle. Sokan azt is állítják, hogy ezek az oszlopok a Pantheonhoz tartoztak.

²⁷ A hajó szerencsétlenül járt az Archipelagusbán.

²⁸ Ebben a pillanatban, 1810 január 3-án azon felül, amit már leraktak Londonban, egy hidrióta hajó áll a Pyraeneusban, hogy minden elszállítható ereklyét felvegyen. Mint ahogy a fiatal görögöt hallottam sok honfitársával egyetértően megjegyezni (mert ha el vannak is veszve, ebben az ügyben mégsem érzéketlenek) „így kérkedhetik Elgin Lord, ha lerombolta Athént”. Egy Lusieri nevezetű elsőrangú olasz festő az ügynöke a pusztításnak, és mint Verres görög gyűjtői Siciliában, akik ugyane mesterséget folytatták, a fosztogatás kitűnő eszközének bizonyult. Ez a művész és Fauvel francia konzul, aki a saját kormánya részére szeretné elvenni a műkincseket, most ádáz vitát folytatnak egy szekér ügyében, melynek - bár szakadna le mindkettőjük alatt! - a kerekeit a konzul vasaltatta meg és Lusieri most jelentette a vojvodánál. Elgin Lord roppant boldog volt, hogy Signor Lusierit választotta. Tíz évig székelte Athénben, de sohasem hajította a kíváncsiság Suniumig (most Colonna-fok), míg aztán második kirándulásunk alkalmával odakísért bennünket. Amit csinál, az mindenesetre nagyon szép, de befejezetlen. Amíg ő és emberei arra adják magukat, hogy érmekeket fürkészenek, kameákat bíráljanak, oszlopokat lerajzoljanak és gemmákra alkudjanak, e kis bolondságaik éppen olyan ártatlanok, mint a bogarászás, rókavadászat, udvarolgatás, kocsikázás, vagy más ilyen időtöltés. De mikor három-négy hajórakományra valót visznek el azokból a rendkívüli értékű, hatalmas maradványokból, amiket az idő és barbárság még meghagyott a legkínzottabb és leghíresebb városnak, mikor a lebontás hiú kísérletei közben elpusztítják azokat az építményeket, amelyek évszázadok csodálatának tárgyai voltak, nem tudok ürügyet, amely menthetné, vagy nevet, amely méltóan jellemezhetné ennek a hitvány pusztításnak gonosztevőit. Nem a legutolsó volt a Verres terhére rótt bűnök között, hogy úgy fosztotta ki Siciliát, ahogy azt azóta Athénben is megtanulták. A legarcátlanabb szemérmertlenség sem mehetne messzebbre, mint hogy a pusztító nevét ráírják az Akropolis falaira; a templom egyik részében lévő basreliefek egész sorának zabolátlan és céltalan elpusztítása pedig sohasem fogja megengedni, hogy a szemlélő ezt a nevet valaha is átkozódás nélkül ejtse ki.

Ebben a dologban pártatlanul nyilatkozom, nem vagyok gyűjtő, nem vagyok gyűjtemények bámulója, tehát nem vagyok versenytárs, de van bennem valami előzetes jóindulat Görögország javára és nem hiszem, hogy Anglia becsületét öregbítené bármilyen fosztogatás, akár Indiáról, akár Atticáról van szó.

Egy másik nemes Lordnak már több esze volt, mert kevesebbet tett, sőt még mások, többé vagy kevésbé nemesek, de mindenesetre „méltóságos” urak, még okosabbak voltak, mert hosszú ásatások és átkozódások után, a vojvoda megvesztegetése, aknák és ellenaknák után végre nem csináltak semmit. Volt itt olyan tintaözön és borözön, hogy kevés híján vérözönben végződött. Elgin Lord lókötője (lásd Wild Jonathan meghatározását a lókötés felől) összeveszett egy Gropius nevű másikkal (jó név ehhez a mesterséghez) és elégtételről dadogott valamit a szegény porosz írására adott szóbeli feleletében: ezt étkezés közben mondták meg Gropiusnak, aki nevetett, de több ételt nem tudott lenyelni. Mikor elutaztam Görögországból, az ellenfelek még nem békültek ki. Okom van megemlíteni viszályukat, mert engem akartak bírójukul felkérni. (Ezt a Sr. Gropiust egy nemes lord alkalmazta és pedig csak arra, hogy rajzoljon, amit kitűnően tud, de sajnós, meg kell mondanom, hogy a lord előkelő nevével visszaélve Sr. Lusieri nyomaiba lépett, alázatos távolságról. Zsákmányából egy hajóra valót visszatartottak és gondolom, el is koboztak 1810-ben Konstantinápolyban. Igen boldog vagyok, hogy konstatálhatom most, hogy „ez nem volt benne a szerződésben”, hogy csupán mint festő nyert alkalmazást és hogy nemes munkaadója megtagad vele minden közösséget, azonfelül, hogy művész. Ha e költemény első és második kiadásának tévedése egy percnyi kellemetlenséget okozott a nemes lordnak, azt nagyon sajnálom: Sr. Gropius éveken át működött, mint az ő ügynöke és bár magam sem tudom túlságosan elítélni, hogy oly sokak hibájába önmaga is beleesett, örülök, hogy az elsők egyike voltam, akiket nem vezethetett félre. Igazán annyi öröömre szolgál most ez a cáfolat, mint amennyire sajnálattal tettem volt a megállapítást.)

²⁹ Nem tudok ellenállni barátom, dr. Clark (nevét nem kell a közönség előtt ismertetni) engedelmének, akinek tanubizonysága tízszeres erőt ad az én tanuságomnak, hogy közreadjam kötete egy roppant lekötő levelének következő kivonatát jegyzet gyanánt: »Mikor a Pantheonból a metopok utolsóját vették ki és megmozdításakor a felette nyugvó építészeti részt a triglifek egyikével együtt jórészt leverték az Elgin Lord szolgálatában dolgozó munkások, a disdar, aki az épület pusztítását látta, kivette a szájából a pipát, könnyezni kezdett és könnyörgő hangon mondta Lusierinek: Τέλος! Jelen voltam. A szóbanforgó disdar a mostani disdar apja volt».

³⁰ Zosimus szerint Alarikot Minerva és Achilles ijesztették el az Akropolistól. Mások viszont azt mondják, hogy a gót király majdnem olyan gonosz volt, mint a skót mágnás. Lásd Chandlert.

³¹ Akció közben védelmül a röpködő forgácsok és tömlők ellen.

³² Albánia Macedóniának egy részét, Illyriát, Chaoniát és Epiruszt foglalja magában. Skander törökül annyi, mint Sándor. Ennek a stanzának első sorai a híres Skander bégről (Sándor gróf) szólnak. Nem tudom, helyesen hiszem-e, hogy Skander bég földije volt Nagy Sándornak, aki a macedóniai Pellában született. Gibbon ilyennek említi és Pyrrhust is idesorolja hőstetteiről szólva. Gibbon Albániáról azt mondja, hogy: „ez az ország, amely Olaszország tőszomszédja, kevésbé ismert, mint Amerika”.

Engem és Hobhouse-ot említésre nem méltó körülmények vezettek e földre, mielőtt az ottomán birodalom más birtokait meglátogattuk volna és Leake őrnagyot kivéve, aki állandóan Janinában lakott, angol ember nem hatolt a fővároson túl az ország belsejébe, mint ahogy az őrnagy jóval később biztosított erről. Ez időben (1809 októberében) Ali pasa háborút viselt Ibrahim pasa ellen, a berati szilárd erődítésig kergette, amelyet aztán megostromolt.

Janinába való megérkezésünk alkalmával meghívást kaptunk Tepalenibe, őfelsége szülőhelyére és kedvelt szerályába, amely mindössze egy napi járásra van Berattól. Ezen a környéken ütötte fel főhadiszállását a Vezir. A fővárosban tartózkodván néhány napig, eleget is tettünk a meghívásnak, de bár minden kényelemmel el voltunk látva és a Vezir egyik titkársa kísért bennünket, az esőzés miatt kilenc napig voltunk úton, pedig visszafelé ez az út alig tartott négy napot. Utunkon két városon haladtunk át, Argyrocastro és Libochabo nevűeken, amelyek láthatóan kisebbek voltak, mint Janina. Toll vagy irón soha nem adhat fogalmat arról a tájról, amely Zitza és Delvinachi, Epirusz és Albánia határvárosa szomszédságában terül el. Albániának és lakóinak leírásánál nem akarok hosszasan időzni, ezt sokkal jobban el fogja végezni útitársam abban a művében, amely megjelenésben talán meg fogja előzni az enyémet, amely éppen oly kevésbé szereti követni, mint megelőzni az övét. De a szöveg néhány megjegyzést tesz szükségessé. Az arnauták, vagy albániaiak, rendkívüli benyomást tettek rám azzal, hogy ruházatban, megjelenésben és életmódban mennyire hasonlítanak Skócia felvidéki lakóira. Még maguk a hegyek is mintha skótok lettek volna, csak klímájuk volt enyhébb. A lakók kilt-formájú kabátja, bár fehér, szikár, erős alakjuk, a keltához hasonló hangzású nyelvjárásuk és edzett szokásaik - mindezek Skóciára emlékeztettek. Nincs nemzet, amelyet szomszédai úgy utálnának és folyton fenyegetnének, mint az albánt. A görögök nem veszik őket keresztény-számba, sem a törökök mozlimszámba. A valóságban ez a nép hol mind a kettő, hol egyik sem. Rabló természetűek. Mind fegyveresen járnak. A vöröskendős arnauták, a montenegróiak, a kimarióták, megbízhatatlanok; a többiek ezektől ruhában is valamelyest, de jellemben lényegesen különböznek. Amennyire a magam tapasztalatai terjednek, kedvezően nyilatkozhatom. Kettő szolgálta személyemet, egy hitetlen és egy muzulmán. Ketten kísérték Konstantinápolyba és Törökország minden más részébe is, melyet megfigyeléseim tárgyává tettem. Veszedelemben hűségesebb, szolgálatban fáradhatatlanabb embereket nem lehetne találni. A hitetlennek Vazul volt a neve, a muzulmánnak Dervis Tahiri. Az előbbi középkorú ember volt, az utóbbi velem egykorú. Vazult maga Ali pasa kereste ki, hogy szolgáljon bennünket. Dervis pedig azon ötven ember egyike volt, akik az akarnániai erdőségeken át az achelousi magaslatokig kísérték bennünket, aztán tovább az aetoliai Missolunghiba. Itt a magam szolgálatába vettem és elutazásom idejéig ezt soha nem is volt okom megbánni. Mikor 1810-ben Hobhouse barátomnak Angliába való utazása után a moreai félszigeten erős láz vert le a lábamról, ezek az emberek mentették meg az életemet, szörnyen ráijesztettek az orvosomra: megfenyegették, hogy elvágják a torkát, ha bizonyos kitűzött idő alatt meg nem gyógyít. Felgyógyulásomat ennek a posztumus megtorlásra vonatkozó vígasztaló megnyugtatósnak és a dr. Romanelli által előírt dolgok határozott megtagadásának tulajdonítottam. Legutolsó még megmaradt angol szolgámat Athénben hagytam, a dragománom olyan beteg volt, mint akár jó magam és a szegény arnauták olyan odaadással viselték gondomat, amely a civilizációnak is becsületére vált volna. Nagyon kalandos volt az életük. A mozlím, aki feltűnően szép férfi volt, állandóan viszályban állott az athéni férjekkel, annyira, hogy a kolostorban négy előkelő török külön látogatást tett nálam tudtomra adni, hogy Dervis egy nőt kihúzott a fürdőből. A nőt ugyan törvényesen megvásárolta, de eljárása merőben ellenkezett a szertartásokkal. Vazul a maga tapasztalatai szerint szintén rendkívüli nőhódítónak tartotta magát. Lelkében az egyház iránt való mély áhitat az egyházi személyek bős megvetésével keveredett össze, alkalomadtán a legkülönbözőbb módokon bántalmazta őket, de nem ment el templom előtt anélkül, hogy keresztet vessen és emlékszem, milyen veszedelemnek tette ki magát, mikor Konstantinápolyban behatolt az Ája Szófiába csak azért, mert az valaha az ő vallásához tartozott. Ha valaki elébe tárta következetlen viselkedését, mindig ezt felelte: „Az egyházunk szent, a papjaink tolvajok”. Aztán szokása szerint keresztet vetett és megint csak megöklözte az első pópát, aki megtagadta, hogy segédkezzék valamiben, már pedig ennek igen gyakran szüksége mutatkozott, mert a legtöbb helyen a papnak befolyása van a község fejére. Tény, hogy a görög egyház alsó papságánál elvetemedettebb csirkefogókat képzelni

sem lehet. Mikor visszautazásomra az előkészületek megtétettek, felszólítottam albánjaimat, hogy bérüket vegyék fel. Vazul olyan pillantással vette az övét, amelyből a tervezett távozásom feletti sajnálkozás nagyon is meglátszott, aztán piaszteres zacskójával elment a szállására. Elküldtem Dervisért is. Egy ideig nem találták, végre belépett hozzám éppen akkor, mikor Logothetti, Anglia volt athéni követének az apja, meg más görögországi ismerőseim voltak nálam látogatóban. Dervis elvette a pénzt, de hirtelen mozdulattal földhöz vágta és homlokához emelt kezeit tördelve, keservesen sírva rohant ki a szobából. Ettől a pillanattól egészen behajózásom órájáig folytatta a siránkozását és megvigasztalására vonatkozó minden erőfeszítésünkre csak ezt az egy választ nyertük; „Μ'αφειναι” (Elhagy engem). Logothettinek, aki legfeljebb egy para (a legkisebb pénz) elvesztése felett tudott sírni, valósággal elolvadt a szíve; ugyanígy a perjel, kísérim és látogatóim. Igazán azt hiszem, hogy a Sterne bolond kövér szolgálja is otthagytá volna „halas kondérját”, hogy megessék a szíve ennek a barbárnak őszinte és váratlan bánatán. A magam részéről eszembe jutott, hogy kevéssel Angliából való elutazásom előtt egy előkelő és igen intim ismerősöm kimentette búcsulátogatásának elmaradását azzal, hogy egy viszonyának, egy masamódnak a látogatását várja. Akkor is, mikor történt, most is, mikor erre visszaemlékeztem, megaláztatást és meglepetést éreztem. Azt lehetett volna várni, hogy Dervis valamelyes kis sajnálkozással fog tőlem megválni. Úr és szolga, ha egész csomó vidék hegyeit együtt mászták végig, nem szívesen válnak meg. De érzései, egybevetve fájának született nagyságával, megjavították az emberi szívről való véleményemet. Azt hiszem, hogy ez a szinte feudális hűség elég gyakori közöttük. Egy napon, mikor a Parnasszuson utaztunk keresztül, egy szolgálatomban álló angol a podgyász felett való vita közben valahogyan megérintette. Dervis ezt sajnálatomra ütésnek értette félre. Nem szólt semmit, leült, a kezébe temette a fejét. Előre látván a következményeket, igyekeztünk ki-magyarázni neki a dolgot. Erre a következőképen felelt: „Rabló voltam. Most katona vagyok. Soha fölöttesem nem emelt rám kezet. Te vagy a gazdám. Ettem a kenyeredet. De erre a kenyérre esküszöm (szokásos esküforma), hogy ha másképpen volna, akkor agyonvágtnam volna a kutyát, a te szolgádat és elmentem volna a hegyekbe”. Így végződött az ügy, de Dervis ettől a naptól kezdve sohasem bocsátott meg egészen a gondatlan fickónak, aki megsértette. Különösen kitűnt Dervis nemzete táncában, amelyről azt vélik, hogy a régi pyrrhosi tánc maradványa. Akármint van, férfias tánc és rendkívüli ügyességet kíván. Egész más, mint az ostoba romaika, a görögök esztelen kerengése, amelynek társaságunk annyi példáját látta. Általában az albánok (nem a vidéki földművelőket értem, akiket szintén így neveznek, hanem a hegylakókat) nagyon szép arcúak. A legszebb nők, akiket termet és arcvonások dolgában valaha láttam, azok a nők voltak, akik Delvinachi és Libochabo között a hegyi patakoktól megrongált utak töltésével foglalkoztak. Járási módjuk szinte színpadias, de ez a deli lépkedés valószínűleg az egyik vállukról lelógó lepel, vagy köpeny hatása. Hosszú hajuk a spártai nőkre emlékeztet. Az albánok bátorsága a guerillaharcban kétségbevonhatatlan. Lovasságuk van ugyan, valamelyes, de jó arnauta lovast nem láttam. Az enyém az angol nyeret jobban szerette, amelyhez azonban nem értettek. De gyalogosan fáradhatatlanok.

³³ Ithaka.

³⁴ Leukádia. Most Santa Maura. Azt mondják, hogy Sappho erről a szikláról vetette le magát.

³⁵ Actium és Trafalgar nem szorulnak bővebb magyarázatra. A lepantói csatát, amely hasonlóan véres és nagy volt, de kevésbé ismert, a patrasi öbölben vívták meg. A Don Quixote szerzője itt vesztette el balkezét.

³⁶ Úgy mondják, hogy az actiumi tengeri csata előtti napon tizenhárom király tisztelgett Antonius felkelésénél.

³⁷ Nikápoly, amelynek romjai igen nagy kiterjedésűek, nem messze van Actiumtól. A hippodrom falaiból még áll itt néhány töredék. Ezek nagy téglapítmények. A téglák köveit hasonló szélességű vakolat tölti ki, amely éppen olyan tartós.

³⁸ Egy tó van itt, Pouqueville szerint a janinai tó. De Pouqueville mindig téved.

³⁹ A híres Ali pasa. Erről a rendkívüli emberről Pouqueville Utazásai hibásan számolnak be.

⁴⁰ Ötezer szulióta a sziklák között és Szuli várában tizenennyolc esztendeig állott ellen harmincezer albánnak. A várat végül vesztegetéssel sikerült bevenni. Ebben a küzdelemben számos olyan tett fordult elő, amely Görögország szebb napjaira méltóan emlékeztet.

⁴¹ Zitza városa és klastroma négy órányira van Janinától, a pasalik fővárosától. A völgyben a Kalamas (hajdan Acheron) nevű folyó folyik és nem messze Zitzától szép vízesést alkot. Egész Görögországnak talán ez a legszebb helye, ámbár a Delvinachit megelőző táj, valamint Akarnánia és Aetólia egyes részei vitássá tehetik a pálmát. Delphi, Parnassus, sőt Attikában a Colonna-fok és a Raphi-kikötő sokkal kevésbé szépek éppen így Jónia bármely helye, vagy Troasé. Merném mondani: még Konstantinápoly látképe sincs olyan szép, de ez annyira más vonású, hogy alig lehet összehasonlítani.

⁴² Így hívják a görög szerzeteseket.

⁴³ Úgy látszik, hogy a chimarióta alpesek tűzhányó eredetűek.

⁴⁴ Most Kalamas a neve.

⁴⁵ Az albán pásztorok fehér köpenyt hordanak.

⁴⁶ Régi nevén a Tomarus-hegy.

⁴⁷ A Laos medre, mikor a szerző arra utazott, tele volt és közvetlenül Tepalin felett akkorának látszott, mint a Westminsternél a Themse, legalább is ekkorára becsülték a szerző és útítársa. Nyáron nyilván jóval keskenyebb. A Levanténak bizonyára legszebb folyója. Szélességben és szépségben az Achelous, Alpheus, Scamander, Cayster közül egyik sem közelítette meg.

⁴⁸ Célzás Cornwall hajó-fosztogatóira.

⁴⁹ Az albán muzulmánok nem tartózkodnak a bortól, egyebektől még kevésbé.

⁵⁰ Palikár, amely, ha egy emberről van szó, a Παλικαρι-ból van rövidítve, általános neve a katonának a görögök és albánok között, akik újjörögül beszélnek. Tulajdonképpen azt jelenti: legény.

⁵¹ Mint az albán vagy arnauta nyelvjárását az illir nyelvnek, példa gyanánt ideiktatok két nagyon népszerű karéneket, melyet tánc közben férfiak és nők egyaránt énekelni szoktak. A kezdő szavak értelem nélkül való dalolást alkotnak csupán, mint akár az angol nyelvben, vagy akármely másikkban is szokott lenni.

1. Bob, Bo, Bo, Bo, Bo, Bo
Naciarrua, popuso -

2. Naciarura na civin
Ha pen derini ti hin

3. Ha penderi escrotini
Ti vin ti mar servetini

4. Caliriotte ne surme
Ea ha pepse dua tive

1. Im, ime, jövők, jövők
légy csendben

2. Jövők, futok, nyiss ajtót
hogy bemehessek.

3. Nyisd ki félig az ajtót,
hogy levehessem a turbánom.

4. Sötétszemű kalirióták (gyakran így hívják az albánokat, különösen a nőket, miért, nem tudom),
nyissátok ki, hogy bemehessek.

5. Buo, Bo, Bo, Bo, Bo,
Giegem spirta esimiro
6. Caliriote vu le funde
Ede vete tunde tunde
7. Caliriote me surme
Ti miput e poi mi le
8. Se ti puta citi mora
Si mi ri ni veti udo gia
9. Va le ni il che cadale
Celo more, more celo
10. Plu hari ti tirete
Plu huron cia pra seti

5. Ime, ime, hallak, lelkem.
6. A kalirióta leány drága
ruhában büszkén lépked.
7. Sötétszemű kalirióta
leány, adj nekem csókot.
8. Ha megcsókoltalak, mit
érsz vele? Tüzzel van tele a lelkem.
9. Táncolj könnyen, még
szebben és szebben.
10. Ne verj fel akkora port,
elrontod a himzett nadrágot.

Az utolsó sorok gondolkodóba ejthetik a magyarázót. A férfiak bizonyos magasra kötözött szalagos lábbelit viselnek, még pedig nagyon szép anyagból, de a hölgyek (akikhez nyilván a fent közölt dal intéztetik) kis sárga papucsuk vagy cipőjük felett csak jól formált és néha feltűnően fehér bokát mutatnak fel. Az arnauta lányok sokkal szebbek mint a görögök, ruházatuk sokkal festőibb. Termetüket is tovább tudják megőrizni, mert sokat vannak a szabad levegőn. Meg kell jegyezni, hogy az arnauta nyelv nem írott nyelv. A fentebbi dal szavai, mint az alábbi daléi is, az ő kiejtésük szerint vannak leírva. Olyan valaki írta le őket, aki tökéletesen érti és beszéli ezt a nyelvjárást és athéni születésű.

1. Ndi sefda tidde ulavossa
Vettimi upri vi lofsa
2. Ah vaisisso mi privi lofsa
Si mi rini mi la vosse
3. Uti tasa roba stua
Sitti eve tulati dua
4. Roba stinori ssidua
Qu mi sini vetti dua
5. Qurmini dua civileni
Roba ti siarmi tildi eni
6. Utara pisa vaisisso me
simi rin ti hapti
Eti mi bire a piste si gui
dendroi tiltati
7. Udi vura udorini udiri
cicova cilti mora
Udorini talti hollna u
ede caimoni mora

1. Szerelmed megsebzett,
szerelmemtől csak megégtem.
2. Felemésztettél ő
leányka, szivemen sujtottál.
3. Mondtam, hogy nem kell
hozomány, csak szemed és pillád.
4. Nem az átkozott hozo-
mány kell, hanem te.
5. Add nekem szépségedet és
részedet emésszék meg a lángok.
6. Szerettelek, lányka,
őszinte szívvel, de te
száraz fa gyanánt ott
hagytál engem.
7. Ha kebledre tettem a
kezem, mit értem vele?
A kezemet visszavettem,
de a láng megmaradt.

Azt hiszem, hogy a két utolsó strófa, amely más mértékben is van írva, valami más balladához tartozik. Az utolsó sorokéhoz körülbelül hasonló gondolatot fejezett ki Sokrates, kinek karja érintkezésbe kerülve az egyikével a „ὑποκολπία”-nak, Critobulusnak, vagy Cleobulussal, éles fájdalomról panaszkodott egyik vállában napokig azután, ennél fogva keményen feltette magában, hogy oktatás közben ezentúl nem fogja megérinteni tanítványait.

⁵² Ezeket a stanzákat részben különböző albán dalokból vettem, amennyire ki tudtam venni értelmüket új görög és olasz tolmácsolásban.

⁵³ Previsát rohammal vették el a franciáktól.

⁵⁴ Szőke néven az oroszokat szokták érteni. Gyaur - hitetlen.

⁵⁵ Delhik, olyan lovasok, akik megfelelnek elveszett reményünknek.

⁵⁶ Szeliktár, nem is annyira csatlós, mint fegyverhordozó.

⁵⁷ I. Mielőtt mondanék valamit arról a városról, amelyről mindenki, akár utazó, akár nem, szükségesnek látta valamit mondani, megkérem Owenson kisasszonyt, hogy ha legközelebb megint athéni hösnőt kölcsönöz négy kötete számára, legyen szíves őt egy gentlemanebb valakihez feleségül adni, mint a „Disdaraga” (aki mellesleg nem is aga), aki a legdurvább tisztecské egyike, a legnagyobb harácsoló, akit Athén valaha látott. (E. lord kivételével.) Az Akropolis méltatlan megostromlója, évi 150 piaszter (8 font sterling) csinos fizetéssel, amelyből csak helyőrségét kell fizetnie, az egész rendetlen Ottomán Birodalom legrendetlenebb csapatát. Ezt csendesen mondom, mert eszembe jut, hogy egyszer „Athéni Ida” férje miattam majdnem megbotoztatást szenvedett. És mivel ez a bizonyos Disdar garázda férj és veri a feleségét, kérve kérem Owenson kisasszonyt, szerezzen Idának valami magányos állapotot. Mivel ezt nagyon megigértem, lévén ez az ügy a regényolvasók számára olyannyira fontos, most már elbúcsúzhatom Idától, hogy rátérjek szülővárosára. Félretéve a név varázsát és minden egyéb olyan eszmetársulást, amelyet alaposkodó és fölösleges dolog volna mind felidézni: Athén fekvése olyan, amely azoknak, akiknek van szemük a természet és művészet számára, a legkedvezőbb. Az éghajlat, az én számomra legalább, örök tavasznak tűnik fel. Nyolc hónapra át nem volt nap, hogy órákig ne lovagolhattam volna. Az eső roppant ritka, hó a völgyekben soha nincs, a felhős nap a kellemes ritkaságok közé tartozik. Spanyolországban, Portugáliában és a Keleten mindenütt, ahol csak jártam, csak Attikában és Jóniában észleltem az éghajlatnak a mienkkel szemben való előnyösségét. Konstantinápolyban, ahol (1810) májust, júniust és júliust egy részét töltöttem, hetenként öt napig lehet „átkozni a klimát és spleenről panaszkodni”. A Morea levegője nehéz és egészségtelen, de abban a pillanatban, amint az ember Megara irányában átmegy az Isthmuson, a változás feltűnően észrevehető. De félek, hogy Hesiodosznak mégis pontosan igaza van a boeotiai tél leírásában. Livadiában egy görög püspök személyében „fort esprit”-t találtunk, mi, valamennyien szabad gondolkozók! Ez a derék hipokrita a maga vallását nagy megfélemlíthetlenséggel kapcsolta össze (de nem a nyája előtt) és a tömeget csak „hülyeség” gyanánt emlegette: „coglioneria”. Ezért lehetetlen volt jobb véleménnyel lenni róla, de boeóti voltához képest minden képtelenségével együtt is eleven eszű volt. Mielőtt a Kilhaeron-hegyet átléptük (Thebe, Chaeronea romjai, a plateai sík, Orchomenus, Livadia és az érdekes trophoniusi barlang kivételével) ő volt az egyetlen figyelemreméltó, amit láttunk. A Dirke forrása malmot hajt. Társam legalább (aki elhatározván, hogy egyszerre lesz tiszta is, klasszikus is, megfürdött benne) kijelentette, hogy ez a Dirke forrása és ha valaki érdemesnek tartja vitázni, az mondjon neki ellen. Castriban öt-hat patak-ból is ittunk, még pedig nem nagyon tisztákból, míg nagy elégtételünkre eldöntöttük, melyik a valódi Castaliai, de ennek is nagyon furcsa volt az íze, talán a hótól; igaz, hogy nem estünk epikus lázba tőle, mint szegény dr. Chandler. A phyléi erősségről, melynek tágas romjai még megvannak, egyszerre a szemünk elé tárult az athéni sík, a Pentelicus, a Hymettus, az Egei tenger, az Akropolis. A troasi kilátás Idára és a Hellespontusra és a messzebbi Athos hegyre, bár sokkal nagyobb területet ölel fel, ehhez nem is hasonlítható. Sokat hallottam Arkádia szépségéről, de kivéve a megaspelici klostorból való kilátást (amely Zitza alatt fekszik) és kivéve a Tripolis felől Argos felé menő úton a hegyekről való leszállást, Arkádiában kevés van, ami nevéen túl ajánlhassa.

„Sternitur, et dulces moriens reminiscitur Argos.” Ezt Vergilius nem is adhatta volna csak egy argosinak a szájába és tisztesség ne essék szólnán nem is méltó itt a jelző. És ha Statius Polynicese „In mediis audit duo litora campis” valóban mind a két partot hallotta átkelvén a korinthusi földnyelven, akkor jobb füle volt, mint amilyet hasonló út alkalmával bárki hordott azóta. „Athén - mondja egy híres földrajzíró - Görögország legkulturáltabb városa.” Görögországnak lehet, de a görögöknek nem, mert az epirusi Janinát általánosan elismerik, hogy gazdagság, finomság, műveltség, tudomány és nyelv dolgában előbb való. Az athéniek nevezetesei zavargásukról s az alacsonyabb néposztályokat nem rosszul jellemzi az a közmondás, amely a „szalonikii zsidók és negroponti törökök” társaságába sorozza őket. Az Athénban lakó sok idegen, a franciák, olaszok, németek, dalmátok stb. között sohasem volt eltérés a görög karakterre vonatkozó véleményükben, pedig minden más kérdésben nagy hevességgel szoktak vitatkozni. M. Fauvel, a francia konzul, aki harminc évet főleg Athénben töltött és akinek művészi tehetségeiről és előkelő modoráról mindenki szívesen tesz tanúságot, aki csak ismerte, gyakran kijelentette fülem hallatára, hogy a görögök nem érdemlik meg, hogy felszabadítsák őket. Véleményét „faji és egyéni romlottságukra” alapította, elfeledvén, hogy az ilyen romlottságot olyan okoknak kell tulajdonítani, amelyeket éppen azzal a móddal lehet megszüntetni, amit ő ellenez. M. Roque, egy Athénben régen megtelepedett francia kereskedő a legmulatságosabb komolysággal jelentette ki: „Uram, ez ugyanaz a canaille, mint amely Themistokles korában létezett”. Ijesztő megjegyzés a „laudator temporis acti”-hoz. A régiek számúzték Themistoklest, az újak megszarolják Monsieur Roque-ot: így bántak el mindig a nagy emberekkel. Egyszóval minden francia, aki állandó lakos itt s a legtöbb átutazó angol, német, dán, lassankint ugyanúgy jutottak erre a véleményükre, mint ahogy a török Angliában megveti az egész nemzetet mindenestül, mert a lakája megsértette és a mosóné többet számított neki. Mindenesetre nem kis feltűnést keltett, mikor Fauvel és Lusieri urak, a ma két legnagyobb demagógja, akik megosztják maguk között Perikles hatalmát és Kleon népszerűségét és a szegény vojvodát állandó differenciákkal ejtik kétségbe, megegyeztek abban, hogy teljesen és tökéletesen megvetik „nulla virtute redemptum” a görögöket általában és az athénieket külön is. Ami az én szerény véleményemet illeti, én nem szívesen kockáztatok meg, mert tudom, hogy e pillanatban nem kevesebb, mint öt elsőrendű nagyságú és fenyegető megjelenésű útleírás van meg kéziratban, mind nyomdára kicsinosítva, elmés és tekintélyes emberek tollából, aztán meg közkeletű könyvek is, de ha ezt sértés nélkül szabad mondanom, nekem nagyon kemény dolognak tetszik olyan határozottan és makacsul kijelenteni, mint ahogy szinte mindegyik kijelentette, hogy a görögök, mivel nagyon rosszak, soha nem lesznek jobbak. Eton és Sonnini félrevezettek bennünket himnuszainkkal és tervrajzaikkal, viszont más részről De Pauw és Thornton hibáikon túl is lecsepülték a görögöket. A görögök soha nem lesznek függetlenek, sohasem lesznek szuverének, mint eddigelé. Isten tiltotta ezt meg nekik. De lehetnek alattvalók anélkül, hogy rabszolgák lennének. A mi gyarmataink sem függetlenek, de szabadok és virulnak. Ilyen lehet majd Görögország is. Ezidőszert éppen úgy mint Irországbán a katolikusokat, minden országban a zsidókat és általában minden ilyen elnyomott és más vallású népet, a görögöket is, minden erkölcsi és fizikai baj kikezdte, ami az emberiséget megtámadhatja. Életük küzdelem az igazság ellen, még védekezésükben is vétkesek. A nyájasságtól annyira elszoktak, hogy ha alkalomadtán találkoznak vele, gyanakodva tekintenek fel rá, mint ahogy a veréshez szokott kutya hozzákap az ujjához, amelyek cirógatni akarják. „Hálátlanok, kiáltóan, gyalázatosan hálátlanok” - ezt szitkozódja róluk mindenki. Nos, a Nemesis nevében, ugyan miért lennének hálásak? Hol az az emberi lény, aki valaha is jót tett Görögországgal vagy a görögökkel? Talán még hálát adjanak a törököknek a bilincsekért, vagy a franciáknak a megszegett ígéreteikért és kétszínű tanácsokért? Talán adjanak hálát a művésznek, aki belevagdos a romjaikba, és a régiségkereskedőnek, aki elhordja a romokat, az utasnak, akinek janicsárja megveri, vagy a firkásznak, akinek hírlapja ócsárolja őket? Mert összesen ennyiben vannak lekötelve a külföldieknek.

II. A ferencrendi klostromban, Athénben, 1811 január 23. A barbár állami élet maradványai között megvan a szolgaság nyoma, amely némely országban még fennáll. Ezeknek lakói vallás és szokások dolgában különböznek ugyan, de elnyomatásban megegyeznek. Az angolnak végre is megesett a szíve a négerjein és egy kevésbé bigott kormányzat alatt egy szép napon bizonyára fel fogja szabadítani katolikus testvéreit. De a görögöket csak külső hatalom közbenjötté szabadíthatja fel. A görögöknek egyébként éppen olyan kevés kilátásuk van arra, hogy felszabaduljanak a török iga alól, mint a zsidóknak, hogy felszabaduljanak a világ igája alól. A régi görögökről az elegendőnél is többet tudunk, legalább Európa ifjai idejük sok részét fordítják a görög irodalom és történelem tanulmányozására, holott ezt az időt saját irodalmuk és történelmük tanulmányozásával hasznosabban eltölthetnék. A mai görögöket viszont talán jobban elhanyagoljuk, semmint megérdemelnék. A tanulás vágyának legkisebb igényével rendelkező emberek agyonfárasztják ifjúságukat, sőt gyakran férfikorukat is azzal, hogy a szabadság érdekében síkraszállott athéni demagógok szőzaporításait és nyelvét tanulmányozzák, de ezeknek a kemény köztársaságiaknak valódi, vagy állítólagos leszármazottait átengedik jelenlegi uraik zsarnokságának, pedig nagyon csekély erőfeszítés volna szükséges bilincseiket leverni. Arról beszélni, mint ahogy a görögök teszik, hogy újra felemelkednek hajdani fölényük színvonalára, nevetséges. A világ többi részének vissza kellene süllyednie barbárságába, ha visszaállítaná Görögország uralmát. Annak azonban, hogy a görögök hasznos függő helyzetbe jussanak, sőt kellő biztosítékok mellett akár szabad állammá legyenek, Franciaország közönyén kívül nincs nagyon nagy akadálya. De meg kell jegyezni az igazság kedvéért, hogy számos jól informált ember még ebben is kételkedik. A görögök sohasem veszítették el reménységüket, bár most különösen megoszlik véleményük aziránt, hogy ki lesz a megváltójuk. A vallás Oroszországot tenné indokolttá, de ez a hatalom már kétszer megcsalta és cserbenhagyta őket és azt a félelmes leckét, amit a moreai muszka árulás alkalmával tanultak, nem felejtették el. Franciaországot nem szeretik, pedig Európa többi részének meghódítását valószínűleg Görögország felszabadítása fogja követni. A szigetlakók Angliától várnak segítséget, hiszen Korfu kivételével már a római köztársaságot hatalmába ejtette. De akárki jönne fegyverrel a kezében, azt örömmel fogadnák. S ha ez a nap eljön, Isten legyen irgalmas az ottománoknak. Mert a gyauroktól nem várhatnak irgalmat. De ne szemlélgessük, mik voltak azelőtt, ne találgassuk, mik lesznek ezután, nézzük, milyenek most. Itt aztán lehetetlen az ellenkező véleményeket összeegyeztetni. Egyesek, különösen a kereskedők, a legélesebb szavakkal ócsárolják a görögöket. Mások, kivált utazók, sorban a görögök dicséretét zengik és a régi görög állapotokra épített különös légvárakat írnak. Pedig mindezeknek éppen olyan kevés befolyásuk lehet Görögország mai sorsára, mint ahogy az inkák létezése nem sokat lendít Peru jövőendő boldogulásán. Egy igen okos valaki „az angolok természetes szövetségesei”-nek nevezi őket. Egy másik nem kevésbé okos valaki nem engedné meg nekik, hogy bárkinek is szövetségesei legyenek és megtagadja tőlük a régi görögöktől való leszármazást. A harmadik, a legokosabb, orosz alapon görög birodalmat épít fel és (papíron) megvalósítja II. Katalin minden ábrándképét. Ami a leszármazásukat illeti, ugyan mennyiben fontos az, hogy a mainóták egyenes ágon a régi lacedaemonok, vagy nem? Vagy a jelenlegi athéniek vannak-e olyan bennszülöttek, mint a hymettosi méhek, vagy a sáskák, amelyekhez egykoron maguk is hasonlítottak? Melyik angol ember gondol vele, hogy dán, szász, norman, vagy trójai vértől származik-e? Vagy a walesi emberen kívül ugyan kit bánt a vágy, hogy Caractacus leszármazottja legyen? A szegény görögök még annyira sem bővelkednek a világ javaiban, hogy a régiségre való igényük sem irigylés tárgya. Nagyon kegyetlen dolog tehát Mr. Thorntontól, hogy még annak birtokában is háborítja őket, amit az idő meghagyott nekik, tudniillik leszármazásukban, amelyhez annál jobban ragaszkodnak, mert ez minden, amit magukénak mondhatnak. Érdeemes volna együtt kiadni és összehasonlítani Thornton és De Pauw, Eton és Sonnini urak műveit: ellentámadás az egyik oldalon, előítélet a másikon. Mr. Thornton azt hiszi, hogy

igényt tarthat a közönség bizalmára, mert tizennégy évig székel Perában. Ami a törököket illeti, megengedem. De ez nem enged több tekintést Görögországnak és lakóinak viszonyaiba, mint a Wappingben eltöltött sok esztendő a nyugati felvidékre. Konstantinápoly görögjei Fanalban laknak és ha Mr. Thornton nem kelt át többször az Aranyszarvon, mint kereskedőtársai szoktak, akkor nem nagy hitelt adhatok adatainak. Hiszen hallottam, mikor ez urak egyike dicsekedett vele, hogy milyen csekély állandó érintkezésük van a várossal és diadalmas arccal biztosított arról, hogy számos éven át mindössze négyszer volt Konstantinápolyban. Ami Mr. Thorntonnak görög hajókon tett feketetengeri utazásait illeti, azok annyi fogalmat adhattak neki Görögországról, mint Johnny Groat házáról adhat egy skót parti egy-árbocoson tett utazás Berwickbe. De akkor milyen joggal nézi le ilyen olcsón az emberek egy közösségét, akiről ilyen keveset tudhat? Nagyon érdekes különben, hogy Mr. Thornton, aki olyan zabolátlanul ócsárolja Pouquevillet, minden alkalommal, ha a törökökről van szó, most mint tekintélyhez fordul hozzá a görögökre vonatkozólag és pártatlan szemlélőnek nevezi. Nos, dr. Pouqueville éppen olyan kevéssé van jogosítva erre a minősítésre, mint Mr. Thornton arra, hogy ezt kiossa neki. A tény az, hogy siralmasan szűkében vagyunk a görögökről, különösen pedig a görög irodalomról szóló adatoknak, nem is valószínű, hogy jobban megismerjük őket, míg érintkezésünk bensőbb, vagy függetlenségük szilárdabb nem lesz. A keresztülutazók elbeszéléseire éppen olyan kevéssé lehet támaszkodni, mint mérges kereskedők invektíváira; de amíg többet nem kapunk, addig meg kell elégednünk azzal a kevéssel, amit ilyen forrásokból nyerhetünk. (En passant ejtsünk egy szót Mr. Thorntonról és Mr. Pouquevilléről, akik rémesen törték a szultán török nyelvét. Dr. Pouqueville elmond egy hosszú történetet egy mozlímról, aki akkora mennyiségben nyeldeste a szublimátot, hogy „Szulejmán Yeyen” lett a neve, vagyis - mondja a doktor - „Szulejmán, a szublimátevő”. - „Hopp - mondja Mr. Thornton, aki már ötödször haragszik meg a doktorra -, most megcsíptelek.” És egy széljegyzetben, amely kétakkora, mint a doktor anekdotája, kétségbevonja a doktornak részint a török nyelvben való jártasságát, részint anyanyelvében való igazmondását „Mert - jegyzi meg Mr. Thornton, miután egy török ige nehéz participiumait sózza ránk - ez nem jelent többet, mint ezt: „Szulejmán, az evő”. És teljesen elhagyja a szublimát szót. Nos: mindkettőnek igaza van és egyiknek sincs igaza. Ha Mr. Thornton megint „tizennégy évig fog gyárában székelni” és megnézi török szótárát, vagy megkérdi valamely sztambuli ismerőst, rá fog jönni, hogy „Szulejma’n yeyen” elővigyázatosan egymás mellé rakva azt jelenti, hogy „szublimátevő”, mindenféle Szulejmán nélkül, mert ebben az esetben „szulejma” törökül annyit tesz, hogy szublimát és nem tulajdonnév, de ha egy n betűt teszünk hozzá, akkor eléggé igazhitű név. Ha már olyan gyakran engedi sejteni mélyjáratú orientalizmusát Mr. Thornton, akkor erre előbb rájöhetett volna, mielőtt ilyen győzelmi harci dalokat zeng dr. Pouqueville fölött. Ezek után azt hiszem „Utazók kontra gyárosok” lehet a mottónk, noha a fentemlített Mr. Thornton megvetette „hoc genus omne” tévedései és hamis beállításai miatt. „Ne Sutor ultra crepidam”, „Kereskedő maradj a rófnél”. N. B. (Mr. Thornton kedvéért jegyezzük meg, hogy Sutor nem tulajdonnév.) Akármilyen hiányosak ezek, mégis elébe kell helyoznunk azok ellentmondásainak, akik sokat olvastak a régi görögökről, de semmit sem láttak a modernekből, mint például De Pauw, aki, mikor azt állítja, hogy Newmarket tönkretette az angol lótényészetet, és hogy a spártaiak gyávák a harcban, egyforma szakértelmet árul el angol lovakra és spártai emberekre vonatkozóan. Bölcsészeti megfigyelései sokkal inkább a „költői” jelzőre tarthatnak számot. Nem igen lehet várni tőle, hogy ő, aki annyi szabadsággal ítéli megvetésre az ókori görögök leghiresebb intézményeinek némelyikét, több irgalommal legyen a modern görögök iránt. Szerencsére az a képtelen hipotézis, amelyet a mai görögök őseiről állít fel, a mai görögökön megcáfolódik. Reméljük, hogy de Pauw jövődöléseinek és Mr. Thornton kétségeinek ellenére alapos remény van egy emberfaj megváltására, amely, bármilyenek legyenek is vallásának és politikájának tévedései, eléggé megbűnhődte ezeket három és fél évszázados rabságával.

III. Athén, ferencrendi klostrom 1811 március 17. „Beszélmem kell ezzel a tudós thébaival.” Kevéssel azután, hogy Konstantinápolyból ebbe a városba visszatértem, egy angol fregattkapitánytól, Salamistól megkaptam az Edinburgh Review harmincegyedik számát igen nagy szívésség gyanánt, amely ilyen távolban valóban tetemes szívésség. E szám harmadik cikkében, amely Strabo egy francia fordításáról számol be, néhány megjegyzés fordul elő a modern görögökről, említéssel röviden Corayról, a francia fordítás társszerzőjéről. Ezekre a megjegyzésekre szeretnék egy pár dolgot alapítani és a hely, ahol írom őket, azt hiszem, eléggé menteni fogja, hogy ott ejtem szerüket, olyan műben, amely a tárggyal némi összefüggésben van. Coray, a legünnepelebb ma élő görög, legalább is a franciák részéről, Scioban született. (A Reviewban Smyrna van említve, de okom van azt hinni, hogy helytelenül.) Beccaria-fordításán és a Review által említett más művein kívül egy lexikont is adott ki görög és francia nyelven, ha hitelt adhatok bizonyos dán utasoknak, akik nemrég érkeztek Párisból. De a legfrissebb, amit franciában és görögben láttunk, az a Zolikogloou Gergelyé. (A birtokomban van egy igen kitűnő lexikon. Ezt S. G. úrtól egy gemmán cseréltem el. Könyvkedvelő barátaim ezt soha nem feledték el és nem bocsátották meg nekem.) Coray nemrég kellemetlen kontroverzióba keveredett M. Gaillel, némely görög költők fordításának párisi bírálójával, mert az Institut kiadta neki a jutalmat a Hippokrates-féle „Περὶ ὑδάτων” stb.-jének fordításáért az említett Gail ócsárlására és haragjára. (Gail a Coray elleni pamfletjében olyanokat mond, hogy: „egy hellénistát kidobni az ablakon.” Mire egy francia kritikus ezt mondja: „Ó, Istenem, egy hellénistát kidobni az ablakon! Milyen szentségtörés!” Az ilyesmi mindenesetre súlyos dolog volna olyan szerzők számára, akik a görög dolgokkal foglalkoznak, de én csak azért idéztem ezt a mondatot, hogy igazoljam valamennyi művelt állam vitatkozóinak stílusbeli hasonlóságát. London és Edinburg aligha tudnának lépést tartani ezzel a párisi stílus-hullámmal. (Irodalmi és hazafias működését kétségkívül nagy dicséret illeti. De e dicséret egy részét nem szabad elvenni a két Zosimado-fivértől (Livornóban lakó kereskedők), akik Párisba küldték és támogatták, kimondottan azzal a céllal, hogy honfitársainak régi kutatásait megmagyarázza és új kutatásait öregbítse. Honfitársai különben nem tekintik Corayt egyenlő értékűnek némelyekkel, akik az utóbbi két században éltek. Leginkább Mitylenei Dorotheussal, akinek hellén írásait a görögök oly sokra becsülték, hogy Meletius így nevezi: „Μετά τὸν Θουκυδίδην καὶ Ξενοφῶντα ἄριστος Ἕλληνων” (Egyháztörténelem, P. 224,) Panagiotes Kodrikas, Fontenelle fordítója és Kamarases, aki Ocellus Lucanust fordította franciára. Christodoulos, de legkivált Palida, akivel Janinában beszéltem, szintén nagy hírnévnek örvendenek a műértők körében. Az utóbbi görög és latin nyelven is kiadta „Igaz boldogság” művét, melyet II. Katalinnak ajánlt. De Polyzois, akiről a Review azt állítja, hogy Coray mellett ő az egyetlen ember, aki hellén ismereteivel kitüntette magát a modernnek közül, ha ez azonos a janinai Polyzois Lampanitziotessal, aki sok görög könyvet adott ki, nem más, nem több és nem kevesebb, mint egy utazó könyvkereskedő. E könyvek tartalmával nincs semmi vonatkozásban a címlapra nyomtatott névén kívül, amely azért van ott, hogy kiadói tulajdonjogát biztosítsa. Sőt mi több, skolasztikus ismeretek dolgában éppen hogy nagyon is gyenge lábon állott. A név elég gyakori, az igaz. Talán más Polyzois lehet, aki Aristaenetus leveleit kiadta. Sajnálni való, hogy a kontinentális blokád rendszere elzárta azt a kevés utat, amelyen át a görögök megkapják a kiadványainkat, különösen Velencét és Triesztet. A gyerekeknek való közönséges ábécés könyvek úgy megdrágultak, hogy az alsóbb néposztály nem tudja őket megfizetni. Eredeti műveik közül Meletius athéni érsek földrajzával, igen sok theologiai kvartkötettel, és költői pamflettel lehet találkozni. Két-, három- és négynyelvű nyelvtanaik és lexikonjaik számosak és kitűnőek. Verselésük nincs. A legérdekesebb darab, amit nemrég láttam, egy párbeszédes formájú szatira, amely sorban egy orosz, egy angol, egy francia utazó, az oláh vajda (fekete bég, mint ők mondják), egy kereskedő és a Hodzsa bácsi (prímás) között folyik. Dalaik csinosak és szenvedélyesek, de a melodiájuk általában nem tetszetős frank fül számára. A legjobb a híres „Δεύτε παιδες τῶν Ἑλλήνων” a

szerecsétlen Riga dala. Egy katalógusban, amely több mint hatvan szerzőt tartalmaz s előttem fekszik, csak tizenöt akad, aki más témához is nyúlt, mint teológiához. Egy Marmarotouri nevű athéni görög megbízott, hogy ha lehet, nyomassam ki Londonban Barthelemi Anacharsisának egy görög fordítását, mert más lehetősége nincs, hacsak a kéziratot a Fekete-tengeren és a Dunán fel nem küldi Bécsbe. A Review írója említést tesz egy Hecatonésiben felállított iskoláról, amelyet Sebastiani lázítására elnyomtak. Cidoniát, vagy törökül Haivalit gondolja. Város ez a kontinensen, ahol ez az intézet száz diákkal és három tanárral most is működik. Megfelel a valóságnak, hogy a Porta leromboltatta azzal a nevetséges ürüggyel, hogy a görögök iskola örve alatt erődöt emeltek. De miután lefolyt a vizsgálat és néhány erszény pénz lefizetődött a divánnak, megengedték az iskola folytatását. Az igazgató, Ueniamin (vagyis Benjamin) állítólag tehetséges ember, ős szabadgondolkozó. Lesbosban született, Olaszországban tanult, mestere a hellén, latin és kevésbé a francia nyelvnek is, azonfelül, hogy felületesen a tudományokhoz is ért. Bár nem szándékom e tárgynál tovább időzni, mint csak érinteni a szóbanforgó kérdést, meg kell jegyeznem, hogy a Review írójának kesergése a görögök bukása felett különösnek tűnik fel, mikor ezt ezekkel a szavakkal zárja: „A változást inkább balszerencsájuknak kell tulajdonítani, semmint fizikai visszamaradásuknak.” Az lehet, hogy a görögök fizikailag nem degeneráltak és lehet, hogy Konstantinápolyban aznap, mikor gazdát cserélt, volt annyi hat láb magas és még magasabb ember, mint a szerencse idején. De az ókori történelem és a modern politika arra tanít bennünket, hogy egy államnak virulásban és függetlenségben való megtartásához valamivel több is kell, mint fizikai tökéletesség. És különösen a görögök szomorú példái az erkölcsi visszamaradás és a természetes romlás összefüggésének. A Review írója megemlékszik, „azt hisszük” Potemkin tervéről, hogy a görög nyelvet purifikálja. Én hiába igyekeztem bármi hírét, vagy nyomát találni ennek a tervnek. Szentpétervárott volt egy akadémia a görögök számára, de ezt Pál elnyomta, utódja pedig nem támasztotta fel. Van egy tollhiba, mert csak tollhiba lehet az Edinburgh Review 31. számának 58. oldalán, ahol a következő szavak fordulnak elő: „Említettük, hogy mikor a Kelet fővárosa meghódolt Szolimánnak...” Föltehető, hogy az utolsó szó az új kiadásokban ki lesz javítva II. Mahomedre. (Az Edinburgh Review egy korábbi, 1808. számában ez áll: „Lord Byron néhány ifjú évét Skóciában töltötte, ahol megtanulhatta volna, hogy ez a szó „pibroch” nem jelent dudát, mint ahogy a duett nem jelent hegedűt.” Kérdem: Skóciában tanulták meg az Edinburgh Review ifjú munkatársai, hogy Szolimán jelent annyira II. Mahomedet, mint kritikai csálhatatlanságot? De így van: „Caedimus inque vicem praebemus crura sagittis.” A tévedés tisztára tollhibának tetszett (annyira hasonlít egymáshoz a két szó és az irodalmi leviathán előbbi oldalairól annyira hiányzik minden tévedés) és én egyszerűen átsiklottam volna rajta, mint magán a szövegen, ha nem vettem volna észre, hogy az Edinburgh Review sokkal nagyobb diadallal örül minden ilyen felfedezésnek, különösen egy legújabbnak, ahol szavakat és szótagokat vizsgálnak és forgatnak meg. Saját esetem fõntemlített idevágó mondata ellenállhatatlanul késztetett annak megjegyzésére, mennyivel könnyebb kritikusnak, mint korrektnek lenni. Az urak, akik annyi diadalt ültek ilyen győzelmeken, nem fogják tőlem irigyelni most ezt a kis ovációt.) A „konstantinápolyi hölgyek úgy látszik, olyan nyelvjárást beszéltek ebben az időben, amely egy athéni ajkainak is becsületére vált volna.” Nem tudom, hogyan lehetett ez, de sajnálattal kell megállapítanom, hogy a hölgyek általában és az athéniek különösen, nagyon megváltoztak, mert egyáltalában nem válogatósak nyelvjárásuk és kifejezéseik dolgában, mint ahogy az egész attikai faj barbár, mint a közmondás mondja: „Ω Αθηνα, προτη χωρα, τι γαιδαρους τρεφεις τωρα” Gibbonban a X. kötet 161. lapján a következők olvashatók: „A város közhasználatú nyelvjárása esetlen és barbár volt, bár a templom és palota kompozíciója olykor az attikai élőképek tisztaságát mimelte.” Bármilyen állítatuk a tárgyban, nehéz megérteni, hogy a „konstantinápolyi hölgyek” a legutolsó császár birodalmában tisztább nyelvjárást beszéltek, mint amelyen Komnen Anna írta leveleit három évszázaddal előbb és ezeket a királyi leveleket nem is szokás a kompozíció legjobb mintáinak

tartani, ámbár a hercegnő *γλωτταν ειχεν Ακριβως Αττικιζουσαν*. A Fanalben és Janinában a legjobb görögöt beszélük. Az utóbbiban Psalida vezetése alatt virágzó iskola is van. Psalidának egy tanítványa van most Athénben, aki tanulmányutat tesz Görögországon végig. Intelligens ember és műveltebb, mint a legtöbb kollégium átlagos diákja. Ezt annak bizonyosságául említtem meg, hogy a tudás szomszja nem alszik a görögök között. A Review írója említést tesz Mr. Wright-ról, a „Horae Jonicae” című szép költemény szerzőjéről, mint akinél részletek találhatók ezekről a névleges rómaiakról és degenerált görögökről, valamint nyelvükről is. De Mr. Wright, noha jó költő és tehetséges ember, téved, mikor megállapítja, hogy a görög nyelv albáni nyelvjárása közelíti meg legjobban a hellén nyelvet, mert az albánok éppen olyan hírhedtül romlott görögöt beszélnek, mint amilyen rossz a beszédük az aberdeenshirei skótoknak, vagy nápolyi olaszoknak. Janina (ahol a Fanalhoz legközelebb lévén, a legtisztább a görög) fővárosa ugyan Ali pasa birodalmának, de nem Albániában van, hanem Epiruszban. A tulajdonképeni Albániában pedig Delvinachin túl fel Argyrocastroig és Tepalinig (amelyen túl nem haladtam előre) rosszabb görögöt beszélnek, mint az athéniek maguk. Másfél eszten-deig állt személyes szolgálatomban kettő ezekből a különös hegylakókból, akiknek az anyanyelvük illir és sohasem hallottam, hogy őket vagy földijeiket (akiket nem csak otthonukban láttam, hanem húszszérel a Veli pasa seregében) valaha is magasztalták volna görög beszéd-jükért, sőt éppenséggel kinevették őket vidéki szólásaik miatt. Birtokomban van körülbelül huszonöt levél. Ezeket részint a korinthusi bej, részint Notaras, részint a Hodzsa Bácsi, részint a Veli pasa távollétében kormányzó moreai Kajmakám dragománja intézte hozzám. Ezek állítólag igen kedvező bizonyosságai az ő levél-stílusuknak. Konstantinápolyban is kaptam néhányat magánszemélyektől, ezek a legdagályosabb nyelven, de hűséges antik stílusban vannak írva. A Review írója aztán, miután néhány megjegyzést tett a nyelvről mult és jelen állapotában, egy paradoxont kockáztat meg (59. l.) arról a hátrányról, amit Coraynek a saját nyelve ismerete okozott: Coray e szerint azért képes kevésbé megérteni a régi görög nyelvet, mert tökéletes mestere az újnak! Ezt a megfigyelést egy kikezdés követi, amely az újjörög nyelv tanulmányozását határozottan „erőtéljes segédeszköznek” ajánlja nemcsak az utas és az idegen kereskedő, hanem a klassika-diák számára is, egyszóval mindenki számára, kivéve éppen azt az egyet, aki keresztül-kasul ismeri a használatát, hasonló okoskodással azt is megkockáztatja, hogy a mi ó-nyelvünket valószínűleg könnyebben elsajátíthatják idegenek, mint mi magunk! Nos, hajlandó vagyok azt hinni, hogy egy hollandi kezdő a mi nyelvünkben (bár maga is angolszász vérből való) csúnyán zavarba jönne „Sir Tristrem”-mel, vagy bármi más auchinlecki kézirattal, akár használ nyelvtant, vagy magyarázó jegyzeteket, akár nem és a legnagyobb valószínűség szerint elavult szólásformáink helyes ismeretét csak egy bennszülött sajátíthatja el, hát még egész tökéletesen. Tisztelhetjük a kritikus éleselméjűségét, de nem hiszünk neki inkább, mint Smollett Lismahagojának, amelyben az áll, hogy a legtisztább angolt Edinburghban beszélük. Hogy Coray téved, az nagyon lehetséges, de ha téved, ez inkább az ember hibája, semmint az anyanyelvé, amely a dolog természeténél fogva a bennszülött tanuló legnagyobb segélye. A Review írója itt Strabo fordítóira tér át és én itt befejezem megjegyzéseimet. Sir M. Drummond, Mr. Hamilton, Lord Aberdeen, Dr. Clarke, Leake kapitány Mr. Gell, Mr. Walpole és sokan mások Angliában mind rendelkeznek a szükségesekkel, hogy adatokat szállítsanak e bukott népről. Az itt nyújtott pár megfigyelést én ott hagytam volna, ahol szereztem, ha a szóbanforgó cikk és mindenek felett a hely, ahol olvastam, nem ösztönzött volna, hogy a figyelmet erre a pár oldalra tereljem, melyeknek tisztázásához, vagy legalább ennek megkísértéséhez jelen helyzetem nyújtotta a könnyebbiséget. Igyekeztem legyőzni azokat a személyes érzéseket, amelyek önkéntelenül felébrednek bennem, ha akárhol felütöm az Edinburgh Reviewt. Még pedig nem azért igyekeztem, hogy íróinak hajlandóságát kiengeszteljem, vagy eltöröljem akár egy szónak is emlékezetét, amit előbb írtam, hanem mert éreztem, hogy nem való magánérzéseket belekeverni egy ilyennemű értekezésbe, különösen a helynek és időnek ekkora távolságából. Egy rabnép körében, amely még vallási könyveinek

nyomtatásáért is külföldi nyomdákhoz kénytelen fordulni, azon, hogy oly kevés általános tárgyú művet találunk, még kevésbé szabad csodálkozni, mint azon, hogy egyáltalában találunk kiadványokat. Az összes görögök száma, beleértve a török birodalomban és másutt élő görögöket is, legfeljebb hárommillió. És ily csekély szám mellett nem lehet nemzetet találni, amelynek aránylag annyi könyve és írója volna, mint a jelen század Görögországának. Erre viszont az elnyomatás buzgó sáfárai, akik a görögök tudatlanságát bizonygatják, de ugyanakkor elejét igyekeznek venni a tudatlanság megszűnésének, így szólnak: „Igen ám, de ezek a könyvek többnyire, ha ugyan nem mind, vallási értekezések, ennél fogva semmire sem jók.” Rendben van; de hát ugyan mi egyébről írjanak? Igen kellemes egy nyugati embert, kivált egy angolt, hallgatni, aki lecsepülheti saját hazája kormányzatát, vagy egy franciát, aki lecsepüli mindenki hazájának kormányzatát, de a magáét nem, vagy kíváncsira elkezdi értekezni minden bölcsészeti, vallási, tudományos, szkeptikus vagy erkölcsös tárgyról és fittyet hány a görög legendáknak. A görögnek azonban politikáról nem szabad írni, tudományos kérdésekről pedig műveltség hiányában nem írhat. Ha kételkedik, kiátkozzák. Ennél fogva honfitársai nincsenek is megmérgezve modern filozófiával. Ami pedig az erkölcsről illeti, hála a törököknek, erkölcs itt nincsen. Mi marad tehát neki, ha kedve kerekedik firkálni? Vallás és a szentek élete. Az is nagyon természetes, hogy akiknek ebben az életben oly kevés adatott, azok a túlvilági élet felé fordítják a tekintetüket. Így aztán nem csodálható, hogy ötvenöt görög írónak előttem fekvő katalógusában, kik közül sokan nemrég még éltek, alig van tizenöt, aki egyébről is írt, mint vallásról. A szóbanforgó katalógus Meletius Egyháztörténete negyedik kötetének huszonhatodik fejezetében található.

⁵⁸ Phylének, amely nagyon szép kilátást nyújt Athénre, a maradványai még állanak. Thrasybulus foglalta el a Harmincak elűzése előtt.

⁵⁹ A Törökországban való utazás nehézségeit nagyon túlozták. Vagy legalább is ezek a nehézségek az utóbbi évek folyamán nagyon enyhültek. A muzulmánok kénytelen-kelletlen valami zord civilizációt szedtek magukra, amely utasok számára igen kényelmes. Kockázatos dolog sokat beszélni törökök és Törökország felől, mert el lehet éldegélni köztük akár húsz eszten-deig is anélkül, hogy az ember információkat kapna, legalább tőlük maguktól. Amennyire az én csekély tapasztalatom terjed, nekem nincsen okom panaszra, sőt sok udvariasságért (mondhatnám barátságért) és nagy vendégszeretetért vagyok adósa Ali pasának, fiának. Veli moreai pasának és a vidéken más magas állású egyéneknek. Szulejmán aga, Athén volt és Théba jelenlegi kormányzója valóságos bonvivant volt és nála társasabb lény soha nem is ült keresztbehúzott lábakkal feketéző-, vagy ebédlőasztalnál. Karnevál folyamán, mikor a mi angol társaságunk jelmezt öltött, ő is, utóda is jobban örültek a jelmezbe bújásnak, mint akár-melyik özvegyember a Grosvenor-squareon. Egy alkalommal, mikor a klastromban vacsorá-zott, barátját és látogatóját, a thébai kádit elvonszolták az asztaltól, amely a kereszténység bármely klubjába tökéletesen beillett volna. Ezalatt az érdekes vojvoda maga ujjongott ezen a bukáson. A mozlimokkal való minden pénzügyi tárgyalás alkalmával úgy találtam, hogy rendkívül becsületesek és nagyon önzetlenek. Ha az ember tranzakciókat csinál velük, nyoma sincs azoknak a kamat, ázsiokülönbség, kezelési költség nevű piszkos csalásoknak, amiket változatlanul szemben talál az ember, ha görög konzulokhoz fordul pénzváltás céljából, még Pera legelső házaiban is. Ami az ajándékozást, a Kelet e rendes szokását illeti, az ember soha nem fizet rá a dologra, mert aki elfogad egy értéket, az hasonló értékű valamivel viszonzza, például lóval vagy sállal. A fővárosban és az udvarnál a lakók és udvaroncok ugyanazt az iskolát kapták, mint a törökvidéki aga, vagy mozlimvidéki úriember. Itt nem a nagy városok kormányzói értendők, hanem azok az agák, akik hűbéri donáció módjára kisebb-nagyobb kiterjedésű földeket és házakat birtokolnak Kisázsiaiban. Az alacsonyabb néprétegek fegyelmi foka olyan tűrhető, mint a civilizációra nagyobb igényt tartó országokban a csócseléké. Egy mozlimot, aki a mi városaink utcáin sétálna, jobban inkommodálnának, mint itt történik egy

hasonló helyzetben levő európaival. Az úri ruházat a legjobb utazó kosztüm itt. A vallásukra és az izlám különböző szektáira vonatkozólag D'Ohsson francia művében, szokásaikra stb.-re vonatkozólag talán Thornton angol művében lehet a legjobb beszámolót találni. Az ottománok minden hibájukkal egyetemben sem lenézni való nép. Legalább is egyenrangúak a spanyolokkal, a portugáloknál magasabban állnak. És ha nehéz megmondani, milyenek, meg tudjuk legalább mondani, milyenek nem: nem álnokok, nem gyávák, nem égetik el az eretnekeket, nem gyilkosok és az ellenség még nem jutott el a fővárosukhoz. Hűek szultánjukhoz, míg csak az alkalmatlan nem lesz az uralkodásra és inkvizíció nélkül is imádják istenüket. Ha holnap kiűznék őket Szt. Szófiából és franciák vagy oroszok ülnének a helyükre, kérdés, vajjon Európa nyer-e a cserével. Anglia mindenesetre veszítene. Ami azt a tudatlanságot illeti, amellyel általában és néha joggal vádoltatnak, meg kell kérdezni, hogy - Franciaországot és Angliát mindig kivéve - az ismeretek mely használatos terén múlják őket felül egyéb nemzetek? Az élet általános művészetében? Gyárakban? Alábbvaló a török penge a toledóinál? Rosszabbul ruházkodik, lakik, táplálkozik, vagy rosszabb oktatást nyert a török, mint a spanyol? A török pasák talán műveletlenebbek, mint a spanyol grandok? Vagy műveletlenebb egy effendi mint egy Santiago-lovag? Nem hinném. Eszembe jut, mikor Mahmud, Ali pasa unokája megkérdezte, hogy utitársam és én az alsóház, vagy a felsőház tagjai vagyunk-e. Nos, ez a kérdés egy tíz esztendő fiú szájából igazolhatta, hogy nevelését nem hanyagolták el. Vajjon egy ilyen korú angol fiú tudja a különbséget a diván és a dervisek kollégiuma között? Abban biztos vagyok, hogy a spanyol fiú nem tudja. Hiú dolog volna találgatni, hogy a kis Mahmud, akit török nevelői teljesen körülvettek volt, hogyan tanult meg olyasmit, mint az angol parlament, ha csak fel nem tételezzük, hogy oktatói nem szorítkoztak oktatása közben pusztán a Koránra. Minden mecsetben iskolát állítottak fel, amelyeket igen pontosan vezetnek és a szegényeket úgy oktatják, hogy ez azért nem rendíti meg a török egyházat. Azt hiszem, tanítási rendszerük nincs meg nyomtatásban (ámbar török sajtó létezik és vannak a legutóbbi Nizam Dzsedid-féle katonai institúció révén nyomtatott könyvek is), arról sem hallottam, hogy a mufti meg a mollák összegeket jegyeztek volna, vagy a Kajmakán meg a tefterdár lármát csaptak volna attól való féltükben, hogy a turbán eszes ifjúsága nem fog oktatást kapni arra nézve, hogy „a maguk módján imádják az Istent”. A görögöknek is, akik egy nemét képviselik a keleti ir pápistáknak, van egy kollégiumjuk Menuszban, nem, Haivaliban. Itt a másvallásúak ugyanolyan türelemben részesülnek az ottománság részéről, mint a katolikus kollégium az angol törvényhozástól. Ki állíthatja ezek után, hogy a törökök tudatlan bigot nép, ha ennyire legyőzik a keresztény szeretetnek azt a pontos arányát, amely elnézésben részesül minden királyságok legvirágzóbb és legigazhitűbb királyságában? Azonban ha mindezt megadják is, azt már nem tűrik el, hogy a görögök részt vegyenek az előjogokban. Nem, a görögök csak vívják meg harcaikat, fizessék meg a harácsot (adó), kapják meg az ütleget ezen a világon s a kárhozatot a másvilágon. Ezek után emancipáljuk mi ir rabszolgáinkat? Mahomed őrizz! Rossz muzulmánok és még rosszabb keresztyének lennének, ezidőszerint egyesítjük magunkban mindkettőnek a javát: a jezsovita hitet és valamelyes vallási türelmet, amely nem alábbvaló a törökökéénél.

⁶⁰ Mikor a latinok elfoglalták és néhány évig birtokban tartották.

⁶¹ Mekkát és Medinát egyszer elfoglalták a vahabiták, egy évről-évre szaporodó szekta.

⁶² Igen sok hegyen, különösen a Liakurán a hó sohasem olvad el teljesen, a nyár tikkasztó hevében sem. A síkokon azonban még télen sem láttam havat.

⁶³ A Pentelikon-hegyről van szó, amelyből Athén középületeinek márványát bányászták. Mai neve Mendeli. A kőfejtés egy óriási barlangja még ma is megvan, meg is fog maradni az idők végeztéig.

⁶⁴ Egész Attikában, ha nem szólunk magáról Athénről, vagy Marathonról, nincs érdekesebb táj, mint a Colonna-fok. Tizenhat oszlop ad itt kimeríthetetlen anyagot a megfigyelésre és lerajzolásra régésznek és művésznek. A bölcész is szívesen nézheti Plato beszélgetései közül egynémelyiknek állítólagos színhelyét. Az utast pedig meghökkenti a szépsége annak a kilátásnak, amely „befogja a sziklákat, melyek az Égei mélységet koronázzák”. De az angol ember számára e helynek még külön érdekessége is van, mert itt történt Falconer hajótörése. Pallas és Plato feledésbe merültek. Falconer és Campbell emlékezetére „Colonna hegyfokán sötétlett már az éj, - s a tengerész jaját hallgatta itt a mély”. Minerva templomát bizonyos távolságból látni lehet a tengeren. A két utazás alkalmával, amit tettem, és pedig az egyiket a Colonna-fokhoz, a kilátás szárazföldről előre is, hátra is szebb volt, mint közeledni a szigetekhez. Második szárazföldi kirándulásunk alkalmával alig tudtunk megmenekülni az alanti barlangokban elrejtőzött mainóta csapat támadásától. Később elmondta nekünk egy foglyuk, akit sikerült kiváltani, hogy azért nem mertek megtámadni bennünket, mert az én két albánom is velünk volt és ők igen bölcsen, de tévesen azt következtetvén, hogy egész őrség áll ezekből az arnótákból rendelkezésünkre, békén maradtak és így menekült meg társaságunk, amely túlkicsiny ahhoz, hogy eredményes ellenállást fejthetett volna ki. Colonna a piktoroknak éppen olyan kedvenc helye, mint a kalózoknak. Itt „állványt állít a felbérelt művész és gyenge tájat megszépíteni kész.” (Lásd Hodgson „Lady Jane Grey”-jét.) Ezt azonban itt a természet a művészet segítségével elvégezte maga. Szerencsés voltam és szerződtettem egy igen kitűnő német festőt és remélem, hogy felújíthatom ismeretségemet ezzel a tájjal és sok más levantai tájjal, ha majd művei megérkeznek.

⁶⁵ „Siste, viator, heroa calcas!” Ez volt a híres Merci gróf sírfelirata. Ezt kell éreznünk, mikor a kétszáz görög temetkezési dombján állunk, akik Marathonnál estek el. A főárkot most tárta fel Fauvel s a feltáró csak kevés, vagy semmi relikviát talált: vázákat, meg ilyeneket. Felajánlották nekem, hogy tizenhatezer piaszterért, ami körülbelül kilencszáz font, vegyem meg a marathoni síkot. Istenem! »Expende, quot libras in duce summo invenies!» Hát Miltiades porai nem értek többet? Aligha jövedelmezett volna kevesebbet, ha súly szerint bocsátották volna áruba.